

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1938

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1938

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 3 9

JOHN LOCKE OCH HANS SAMTID

FÖREDRAG VID VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND HÖGTIDSSAMMANTRÄDE
LÖRDAGEN DEN 26 NOVEMBER 1938

AV

GUNNAR ASPELIN

När Voltaire i sina brev om engelsmännen presenterade den brittiska kulturen för sina landsmän och lät dem stifta bekantskap med det rika andliga liv, som växt fram på den konstitutionella frihetens grundval, stannade han särskilt vid den nya vetenskapliga inställning, som representerades av de stora namnen Isaac Newton och John Locke. Newton hade med sina kalkyler löst världssalltets stora gåta, och Locke hade med sina forskningar skänkt oss klarhet över människosjälens hemlighetsfulla värld. Han hade störtat dogmen om medfödda föreställningar och visat oss, att all vår kunskap vinnes på erfarenhetens säkra och beprövade väg. Han hade givit oss en själens sannfärdiga naturhistoria, medan andra skrivit dess roman; han hade klargjort föreställningarnas mekanik, liksom en utmärkt anatom demonstrerar för oss den levande maskin, som vi kalla människokroppen. En skarpsinnigare intelligens, en exaktare logiker, har historien icke kunnat uppvisa.

Den entusiastiska beundran, som kommer till uttryck hos den kämpande upplysningsfilosofiens generalissimus, återkommer gång på gång i det adertonde århundradets filosofiska och populärfilosofiska litteratur. För den franska encyklopedismens män är den engelske tänkaren »le sage Locke», idealtypen av klarhet, exakthet och andlig frihet. Och när Kellgren och Rosenstein attackerade obskurantism och ordensvurm, förde de sin kamp i Lockes namn; han var för dem den förnuftigaste människa som funnits, och han var den självklare skyddspatronen i försvaret pro sensu communi.

Även för romantikens avantgarde var Locke erfarenhetskunskapens och det sunda förnuftets banérförare par préférence. Men just i denna egenskap var han en självklar fiende till de högsta livsvärden, som den nya strömningen bekände sig till. Han var den

jordbundna prosans och den trångbröstade nyttighetskultens överstepräst. Hans filosofi, som ville bygga all vår kunskap på sinnenas iakttagelser, bannlyste alla oändlighetsperspektiv, all strävan ut över djupen och vidderna, där tron och aningen söka andens rätta fädernesland. Romantikerna sade om Locke som Tegnér i sitt reformationstal om upplysningsfilosofien över huvud: »Min själ vämjes vid denna mänsklighetens prosa, vid detta stäckande av andens vingar, vid denna nyktra och dock falska kalkyl, där man liksom i differentialräkningen kastar bort oändligheten för att få räkningen riktig.» Vill man se, hur denna värdering inverkar på den vetenskapliga tolkningen av Lockes filosofi, bör man läsa den franske filosofen Cousins »La philosophie de Locke» av år 1829. Cousin, som själv tagit djupa intryck av Schellings och Hegels spekulationer, ser som det väsentliga hos den engelske tänkaren en ensidig och skälig bornerad sensualistisk common sense-filosofi i skarpaste motsättning till den idealistiska världsåskådning, som han själv bekänner.

Den senare Lockeforskningen har icke kunnat stanna vid den enkla och schematiska bild av tänkaren, som tecknades av den franska spiritualistiska skolans ledare. Ju mer man trängt in i hans verk, desto mer har man fått blicken klar för de många olika tanke-motiv, som göra sig gällande i hans mästerliga undersökningar av kunskapens ursprung, giltighet och naturliga gränser. Engelsmannen T. E. Webb påpekade i ett arbete från år 1857, att erfarenhetsfilosofiens föregångsman ingalunda är den stränge sensualist, som Cousin presenterade i sin eleganta men onekligen något ytliga monografi. Han uppvisar därjämte tankegångar, som sammanhånga med den stora rationalistiska traditionen. Till samma resultat kom senare en av den moderna Lockeforskningens banbrytare, den tyske filosofihistorikern v. Hertling, även känd som ledande centerpolitiker och som rikskansler efter Michaelis' avgång hösten 1917. Hertling sökte visa, att empiristen Locke företräder idéer, som kunna föras tillbaka till den platoniserande filosofi, vars främsta män voro Ralph Cudworth och Henry More och vars högborg var universitetet i Cambridge. Därifrån, menar denne lärde och skarpsinnige idéhistoriker, härstamma de rationalistiska motiv, som på ett egen-domligt sätt bryta sig mot de sensualistiska inslagen i »Essay concerning human understanding». Andra forskare ha snarare varit be-

nägna att finna ett samband mellan Locke och den mäktiga tankeströmning, som inspirerats av Descartes' nyskapande livsverk. Den idéhistoriska bakgrunden till Essayn är knappast tillräckligt klargjord; ännu återstår problem, som kräva sin lösning. Och man måste ställa frågan, om motsättningarna i Lockes tänkande inte betonats något över hövan av moderna författare, som reagerat mot äldre, enkelt schablonmässiga tolkningar. Kunna vi nöja oss med formeln: övervägande empirism i första och andra böckerna, rationalistiska motiv i fjärde boken? Kanske uppvisar Lockes filosofi vid närmare granskning en större enhetlighet, än man ofta velat antaga, kanske har man vid tolkningen utgått från schematiska frågeställningar, som inte ge rättvisa åt filosofens rikt nyanserade tankegång. Det är problem, som endast kunna lösas genom historisk inlevelse och minutiös textgranskning i förening. Och därvid får man inte begränsa sig till de slutgiltiga tankegångarna, sådana de föreligga i Lockes filosofiska magnum opus. Vi kunna lära känna förhistorien till Lockes Essay genom de utkast, brev och dagboksanteckningar, som markera vägen fram till detta mästerverk. Att klargöra detta sammanhang måste vara den närmaste uppgiften för ett studium av den Lockeska filosofien; först när den lösts, kunna vi fullt förstå det problemläge, varur Essayn framsprungit.

Men när man arbetar med en sådan undersökning, måste man hela tiden arbeta med öppen blick för det nära sambandet mellan Lockes filosofi och det samtida tankelivet i England och på kontinenten. Den engelske tänkaren tillhör inte de geniala enstöringsnaturer, som fullfölja sina egna idéer med suverän likgiltighet för aktuella strömningar och aktuella problem. Han är till sin läggning en utpräglad social natur, öppen och mottaglig för det som rör sig i hans tid, alltid beredd att lära av olika riktningar och alltid färdig att diskutera dagens problem inom vetenskapen liksom inom religionen och politiken. Man märker detta drag i hans brevväxling med vänner som Limboreh och Molineux, och det sätter sin prägel på Essayns framställningssätt. Medan Descartes' arbeten verka som en ensam tänkares monologer, verkar Lockes huvudverk snarare som en konversation mellan författaren och läsaren. Bokens idé koncipierades enligt Lockes egen uppgift i en diskussion mellan filosofen och några vänner, och den bär till stor del prägel av ett diskussionsinlägg. Författaren vänder sig inte sällan direkt till

läsaren, och ofta låter han motståndaren framträda med sina repliker för att inleda en debatt med honom, låta honom göra nya inkast och besvara dem på nytt. Dessa stilistiska särdrag sammanhånga nära med författarens psykiska egenart. Härvid erbjuder han en påfallande kontrast till den franske mästare, som skrev »Avhandling om metoden». Descartes föredrog att leva i ensamhet med sina forskningar och tankar »aussi solitaire et retiré comme dans les déserts les plus écartés». Lockes rätta miljö var samvaron med intellektuellt intresserade vänner, där spörsmålen kunde diskuteras otvunget och fritt. Han hade behov att meddela sina idéer till andra, och han hade förmåga att lyssna till andras synpunkter. Hans förtroliga korrespondens ger oss ett intryck av den intellektuella vänsällhet, som utmärkte denne skarpsynte iakttagare av det mänskliga förståndets natur och verksamhetssätt. Vid studiet av en författare med detta kynne måste man i särskild grad observera hans intellektuella miljö och förstå de tendenser, som framförallt bestämde hans allmänna hållning.

Vilka voro de makter i samtiden, som haft den största betydelsen för formandet av hans starka och fast utmejslade tänkarpersonlighet? De första impulserna fick han genom sin fader, som tillhört Cromwells vapenbröder och som uppfostrade sonen i puritansk anda. Engelsk puritanism i dess bästa former innebar ett krav på disciplin och metodisk ordning inom tänkande och livsföring. Man fick inte slösa bort sitt liv på fåfängligheter och onyttiga förströelser utan var förpliktad att rationellt tillvarata varje stund, som Herren skänker oss, så att man kunde stå till svars för sina handlingar på den slutliga räkenskapsdag. Och man måste veta vad man trodde; tro på yttre auktoriteter båtade till intet. Världen är för den puritanska moralteologien liksom för den fichteska filosofien ett arbetsfält och ett material för våra plikter. Till en sann gudstjänst hör att verka för det allmänna bästa och att söka Guds spår i hans skapade ordning. Naturkunskapen har högt värde, om den bedrivs på det rätta sättet; genom iakttagelser av tingens underbart planmässiga ordning kan den föra oss till en sann dyrkan av världens gudomliga upphov. För estetiska värderingar var puritanismen i regel främmande; man misstrodde poesien som sken och bländverk, om den icke ställde sig i religionens tjänst och bidrog till Guds förhärlikande. En engelsk författare i modern tid, Edmund Gosse,

har givit en klassisk skildring av denna puritanska tradition i gestalten av sin fader, biologen från Darwins tid, som på samma gång var en strängt bibeltroende nonkonformist. Philip Gosse var benägen att misstro all fri fantasiverksamhet, alla slags »fictions», som bedrägerier och gyckelspel. Men hos honom förenades religionen helt naturligt med intresset för rationell metod och sträng verklighetsiakttagelse; vetenskapen blev för honom liksom för hans själsfränder från det sjuttonde århundradet en *theologia naturalis*.

Locke emanciperade sig från puritanismens trånga ortodoxi, men dess inställning till livet sätter djupa spår i hans sätt att tänka och känna. Poesien var för honom en främmande värld, och i sin uppfostringslära rekommenderar han den gode pedagogen att så mycket som möjligt undertrycka lusten till poetisk verksamhet. Har gossen poetiska anlag, »så kan jag inte tänka mig något besynnerligare än att en fader skulle vilja uppmuntra och befrämja dem. Jag skulle tro, att föräldrarna borde så mycket som möjligt söka stävja och undertrycka dem. — — — Om ni inte önskar att se er son som en gyckelmakare för varje muntert sällskap, om ni inte önskar, att han skall slösa bort sin tid och sin egendom för att förströ andra och förakta de tarvliga åkerfält, som lämnats honom i arv av hans förfäder så tror jag inte, ni vill lägga an på att han skall bli poet eller att hans lärare skulle föra in honom i konsten att skriva vers.» I vetenskapen ser han en väg att vinna kunskap om Guds oändliga visdom och godhet, som uppenbara sig i alla hans skapade verk. Och hans etik är puritansk, låt vara av en måttfull och humaniserad typ. I plikttroget arbete ser han livets mening, och han är fientlig eller misstrogen mot alla spekulationer, som locka människorna bort från sina reella livsuppgifter, liksom mot allt njutningsliv, som leder till pliktens försummande. Ur sociologisk synpunkt skulle man till en viss grad kunna tolka Lockes livsåskådning som en ideologisk utformning av den dåtida självständiga, sedestränga och målmedvetet framåtsträvande engelska medelklassens tänkesätt.

Vi möta ett typiskt uttryck för dessa tendenser i Lockes politiska huvudarbete, »Two treatises of civil government», när han diskuterar den enskilda äganderättens naturliga grundvalar. Egendomen rättfärdigas genom arbete; jorden i dess ursprungliga tillstånd tillhör alla, och ingen har något medfött privilegium att njuta dess

håvor framför den andre. Men när människan utför ett arbete, tilllägger hon något utöver det, som naturen, allas moder, skänkt oss gemensamt. Och vad hon sålunda förvärvat genom sin idoghet, har hon rätt att kalla sitt. Gud har inte velat giva herraväldet över naturen åt de lata och håglösa utan åt de flitiga och företagsamma, som med egen kraft rödja skogarna och odla marken till sin egen och till samhällets välfärd.

Och i »Essay concerning human understanding» möta vi samma tanke som ett av huvudmotiven i polemiken mot läran om medfödda principer, som Gud eller Naturen från början ristat in i vårt medvetande. Kunskapen är inte ursprungligen förlänad åt människan som ett naturens privilegium. Den måste förvärvas genom metodiskt och tålmodigt arbete. Av naturen äga vi endast förutsättningarna att vinna kunskap, liksom vi äga förutsättningarna att förvärva jordiska värden, intelligensen och handlingskraften. Allt annat måste vara vårt eget verk. I kunskapens värld liksom i det ekonomiska samhällslivet är arbetet det enda medlet att förvärva legitim egendom.

Denna etiskt religiösa livsåskådning får inte förbises, om man vill förstå John Lockes sätt att behandla tankelivets och kunskapens problem. Som bekant kommer han till det resultatet, att våra möjligheter till exakt kunskap om verkligheten äro ytterst begränsade. Vi måste uppgiva den fåfänga drömmen om en universell kunskap, vi måste upphöra att »ställa frågor och förvirra oss själva och andra med dispyter om ting, för vilka vårt förstånd inte är lämpat». Men därför ha vi ingen anledning att hemfalla åt kunskapspessimism; tvärtom ha vi skäl till tacksamhet mot Skaparen för den grad av kunskap, han skänkt oss. Människorna ha ett tillräckligt inre ljus för att förvärva kunskap om sin upphovsman och om sina plikter. »Vi skola», skriver Locke »inte ha mycket skäl att klaga över vårt förstånds begränsning, om vi blott använda det på sådana ting, som äro till nytta för oss. Ty till sådant äro vi mycket väl rustade, och vi skulle göra oss skyldiga till en lika oförlätlig som barnslig vrånghet, om vi underskatta förmånen av vår kunskap och försumma att förbättra den med hänsyn till de ändamål, för vilka den är oss förlänad, emedan det finns ting, som ligga utanför dess räckvidd. En lat och gensträvig tjänare, som inte vill sköta sina sysslor vid ljusken, kan inte ursäktas sig med att han inte arbetar i klart solsken.

Ljuset inom oss lyser tillräckligt klart för våra syften. De upptäckter vi kunna göra därmed, böra räcka till för att tillfredsställa oss.»

Försynen har givit oss möjlighet att förvärva de kunskaper, som hava betydelse för bevarandet och förkovrandet av vår jordiska existens. Men den har även och framförallt givit människorna ett inre ljus, som leder dem till kunskap om deras skapare och till insikt om deras plikter, »to the knowledge of their Maker and the sight of their own duties». Låt vara, att den mänskliga tanken inte förmår avslöja naturens innersta väsen, lika litet som sjöfararen förmår att mäta oceanens djup; vårt naturliga förstånd är tillräckligt för att inse tillvaron av en högre makt, som organiserar allt på fullkomligaste sätt. »Visserligen har Gud icke givit oss några medfödda idéer om sitt väsen; visserligen har han ej inristat några ursprungliga skrivtecken i våra själar, genom vilka vi kunna avläsa hans verklighet. Men då han försett oss med de förmögenheter, som vår ande är utrustad med, så har han icke lämnat oss utan vittnen. — — — Ej heller kunna vi med fog klaga över vår okunnighet på denna viktiga punkt, då han i så rikt mått förlänat oss medel att finna och känna honom så långt det är nödvändigt för vår tillvaros mål och för det som är av vikt för vår lycka.» Kunskapen om naturen och om människans konstitution blir sålunda en naturlig teologi, en kunskap om Skaparen genom de skapade tingens vittnesbörd. Ju klarare och tydligare vi uppfatta tingens sammanhang i vår erfarenhetsvärld, desto klarare se vi spåren av »the great Architect», »the bountiful Author of our Being». Naturforskaren, som visar oss harmonien i den livlösa och levande naturens värld, och kunskapsteoretikern, som lär oss förståndets rätta bruk och frigör oss från förvirrande vanföreställningar, stå i tjänst hos denna naturliga religion, som är alla människors högsta angelägenhet. Och liksom förståndet tränger fram till kunskap om ett högsta världsförnuft, förmår det även att fastställa de normer, som äro instiftade av detta högsta förnuft. Vi inse klart hur vi böra handla för att förverkliga vår högsta bestämmelse, vilken på samma gång är vår högsta lyckalighet. Etiska sanningar kunna demonstreras lika väl som matematiska satser, och för Locke har vetenskapen till sin högsta uppgift att grundlägga en morallära, lika fast och bindande som Euklides' geometriska system.

Lockes andra stora upplevelse är hans bekantskap med samtidens experimentella naturvetenskap, sådan den företräddes av kemisten Boyle och av läkaren Sydenham, Englands Hippokrates. Som student i Oxford hade han fått en vetenskaplig utbildning i den traditionella, skolastiska universitetsfilosofiens anda. Essayns många polemiska utfall mot »the philosophy of the schools» och dess »trifling propositions» ge ett uttryck för hans häftiga reaktion mot detta lärosystem. Så snart han kommer in på de akademiska traditionerna, märker man hur han kommer in i sin ungdoms stridsstämning. Man kan exempelvis läsa hans skildring av universitetsmännens konservatism i det kapitel av Essayns fjärde bok, som bär titeln Om falskt försanthållande eller villfarelse. En lärd akademiker vill högst ogärna rubba en enda av sina inlärdas meningar, och detta förefaller Locke helt naturligt. Det måste ju vara olidligt för en lärd professor, som genom många års studiemödor förvärvat sig auktoritet på sitt område, att plötsligt se denna sin auktoritet, bekräftad av allmän tradition och symboliserad av ett vördnadsvärt skägg, helt plötsligt störta samman för en uppkomling och nyhetsmakare. Kan någon vänta sig av honom, att han skulle erkänna, att allt vad han lärt sina elever under trettio år, var idel villfarelse och misstag, och att han i själva verket sålde dem konstiga termer och okunnighet för ett synnerligen högt pris. Och vem kan, även inför de mest tvingande argument, förmå sig att med ett slag avkläda sig alla sina gamla meningar och sina pretentioner på kunskap och lärdom. — — I en sådan situation äro sakskalet maktlösa; den lärde mannen skulle ju själv uppriva hela grunden för sin ställning, om han erkände att hans åsikter voro haltlösa inbillningar utan värde för sanningssökande människor. Man förstår ej innebörden av Lockes polemik mot den traditionella logiken, mot den skolastiska uppfattningen av vetenskapen, mot doktrinen om medfödda idéer, om man ej ser den i samband med hans revolt mot de akademiska traditionernas auktoritet.

Mot denna ställer han den experimentella naturvetenskapen, som inte briljerar med onyttiga ordrytterier utan går till fakta och studerar deras sammanhang så långt det är tillgängligt för den begränsade mänskliga intelligensen. Locke är härvid en exponent för en mäktig tidsströmning i samtidens engelska tankeliv.

De naturvetenskapliga studiernas värde för människan hade för-

kunnats med hänförelse av Francis Bacon. Genom experimentell forskning skulle man inte blott vinna en »scientia lucifera», en vetenskap som skänker teoretisk upplysning, utan även en »scientia fructifera», en vetenskap, som höjer mänsklighetens lycka och välstånd i oanad grad. Frigör tanken från »idolernas» tyranni, låt den i stället underkastas den naturvetenskapliga metodens herravälde, och den skall föra oss fram till en ny guldålder, högre än de högsta kulturepokerna i gången tid. Men detta evangelium om den vetenskapliga civilisationens »nova Atlantis» kunde inte bli en levande makt, då sinnena upptogos av politiska och religiösa konflikter. Först när det politiska krisläget övervunnits och de religiösa motsättningarna dämpats, kom det Baconska forskningsidealet åter till sin rätt. På 1660-talet börjar den engelska naturvetenskapens stora renässanstid. Man kan jämföra den med situationen i restaurations-tidens Frankrike, då forskare som Laplace, Arago, Gay Lussac och Lamarck öppna nya synvidder för tänkandet.

Redan på 1650-talet — under den Cromwellska diktaturens tid — florerade i Oxford en fri sammanslutning av naturforskare och naturvetenskapligt intresserade akademiker, som fick namnet det osynliga kollegiet, »the Invisible College». Denna diskussionsklubb var början till den engelska vetenskapens officiella organisation »the Royal Society», som konstituerades år 1663 och blev ett centrum för experimentell forskning. Den norske Lockeforskaren H. O. Christophersen ger i anslutning till Macaulys en briljant skildring av det intellektuella läget under denna period; »Tiden från Bacons död till restaurationen hade inte visat mycket vetenskapligt intresse, det var de politiska stridernas och debatternas tid. — — — Men nu var det riskabelt att hängiva sig även åt de oskyldigaste politiska drömmier. Fortsatte man på det gamla manér, blev man antingen förlöjligad som en narr eller betraktad som en politisk förbrytare. — — — Den revolutionära, nyskapande anden måste söka sig nya arbetsfält. Ett sådant fann den inom vetenskapen. Var det farligt att röra vid rikets konstitution, så blev det i stället på modet att bestrida alla de gamla tänkesätten inom naturvetenskapen. Den nya läran blev så populär, att satirikerna vässade sina vapen mot den. — — — Höga andlige som Ward, Wilkins och Sprat, framstående jurister som Hale och Guildford, ledande statsmän som Buckingham och prins Rupert, ja, kungen själv, blevo den nya lärans ivriga proselyter.» Macaulys ral-

jerar över societetens svärmeri för de experimentella vetenskaperna, en svensk kommer osökt att tänka på vår frihetstid, då Linné vant den fina världen att betrakta botaniken som »scientia amabilis». Han skriver: »Det var nästan nödvändigt för en gentleman att kunna säga något om luftpumpar och teleskop, och fina damer ansågo det också passande att då och då låta påskina intresse för vetenskapen. De kommo åkande i karosser för att se på de Greshamska kuriosa, och uppgåvo små rop av förtjusning, när de funno, att en magnet verkligen drager en järnnål till sig och att en fluga i mikroskopet verkligen ter sig lika stor som en sparv.»

Den nya vetenskapens store man var Robert Boyle, själen i »the Invisible College» och sedermera i Royal Society. Han hörde till de män, som stodo Locke närmast, de samarbetade i laboratorieförsök, och de omfattade samma filosofiska grundåskådning.

Boyle tillhörde de vetenskapliga genier, som redan vid unga år ha sin inriktning given och som för att använda ett uttryck av Darwin göra hela sitt liv till en enda lång arbetsdag i forskningens tjänst. Hans mål var att höja kemien från ett konglomerat av erfarenhetsiakttagelser och lösliga spekulationer till en sträng vetenskap med samma fasta struktur som Galileis fysik. På hans tid docerades ännu den antika läran om de fyra elementen som naturfilosofiens sista ord, medan alkemisterna arbetade med sina tre enkla principer sal, mercurius och sulphur eller salt, kvicksilver och svavel. Gentemot dessa spekulationer och gentemot Paracelsus' och van Helmonts animistiska naturtolkning ställer den engelske kemisten sin strängt empiriska arbetsmetod. I stället för den metafysiska tanken på de olika enkla principerna — vare sig de äro fyra som hos aristotelikerna eller tre som hos alkemisterna — och på möjligheten av metallernas förvandling ställer han läran om grundämnen, som kunna ingå olika föreningar med varandra och som själva äro komplex av atomer eller enkla element.

En kemisk forskning enligt dessa principer bör kunna ge oss en verklig naturkunskap i stället för alkemisternas och peripatetikernas fantastiska pseudovetenskap. Men kunna vi genom våra experiment nå fram till absolut säker och evident kunskap? Boyle betvivlar detta; till en exakt kunskap av samma rang som den matematiska kan »the experimental philosophy» inte komma. All naturkunskap måste taga sin utgångspunkt i de givna sinnesintrycken.

Utifrån dem sluter den sig till den reella världens struktur. Men då dennas inre beskaffenhet inte är tillgänglig för oss, kunna vi aldrig komma längre än till mer eller mindre sannolika antaganden, som visserligen äro tillräckliga för vårt behov av verklighetsorientering men som alltid äro förenade med ett visst osäkerhetsmoment. Måste vi som vetenskapsmän erkänna vår inkompetens inför de yttersta världsproblemen, så kunna vi med desto större stolthet visa på vår vetenskaps praktiska värde. I baconsk anda skriver Boyle sin studie över »the usefulness of experimental philosophy». På alla områden kan forskningen förbättra de mänskliga livsbetingelserna. Och inte nog därmed, då den visar oss naturen som en underbart ändamålsenlig mekanism, träder den i religionens tjänst och befrämjar därmed mänsklighetens högsta intressen.

Dessa tankemotiv äro välkända för var och en, som sökt tränga in i Essayns idévärld. Locke delar Boyles naturuppfattning. Han betraktar atomteorin som den sannolikaste fysikaliska hypotesen och ställer sig liksom sin store vän och meningsfrände kritiskt avisande till den cartesianska fysikens grundtankar. Han delar Boyles skepsis gentemot försöken att intränga i »das Innere der Natur», och hans kunskapsteori avser inte minst att varna forskartanken för dylika gagnlösa irrfärder. Han bekänner sig till tron på naturvetenskapens tekniska värde. De stora uppfinnarna och naturvetenskapliga banbrytarna tillhöra släktets främsta välgörare. Den som först uppfann tryckerikonsten, upptäckte kompassnålens användning och upplyste människorna om kinabarkens medicinska användning, har gjort mera för kunskapernas utbredning, för det allmänna välståndets höjande, för människornas räddande från en för tidig grav än de, som byggde läroanstalter, arbetsinrättningar och sjukhus. Liksom Boyle vill Locke arbeta med en empirisk, beskrivande metod, »an historical plain method», han vill på det psykologiska området använda samma arbetssätt, som den store naturforskaren använt på materieforskningens område. Och man kan fråga, om Lockes analys av föreställningarna inte är en medveten motsvarighet till Boyles analytiska förfaringssätt inom kemien. Läran om de enkla föreställningarna, varur sammansatta idéer bildas, synes vara en direkt motsvarighet till Boyles lära om de enkla »korporuskler» eller atomer, genom vilkas förening de olika ämnena uppkomma.

Den naturvetenskap, som Locke mötte i Boyles person, var icke

den matematiska fysik, som Descartes lade till grund för sin kosmologi, utan den strängt empiriska, experimentella fysik och kemi, som bygges upp i laboratoriet på grundval av tålmodiga observationer. För Descartes blir vetenskapen om naturen en matematisk teori, grundad på tankenödvändiga axiom. Den empiriska verifikationen kommer även till sin rätt, men den spelar en sekundär roll. Och detta gäller i kanske ännu högre grad om den konstruktiva naturfilosofi, som Thomas Hobbes uppbyggde på den Galileiska rörelseläran grundval. När Locke talar om »the knowledge of nature», tänker han inte så mycket på den matematiska fysiken. Själv var han ganska främmande för de matematiska forskningsmetoderna. Han tänker i första hand på den rent experimentella forskning, som han gjort bekantskap med, när han och Boyle utförde sina gemensamma laboratorieförsök. Längre fram kom han visserligen i nära beröring med Newton, men då var hans kunskapslära redan utformad och kom ej att i högre grad modifieras av intryck från författaren till Principia mathematica. För det intima sambandet mellan matematisk kalkyl och metodisk observation saknade han djupare förståelse, och detta framträder tydligt, när han i Essayn diskuterar naturvetenskapens kunskapsproblem.

Från Thomas Sydenham, den store läkaren, mottog han intryck av samma slag, som han fått från Boyle. Den förre stod i samma opposition mot den traditionella medicinen som den senare mot den traditionella kemiens spekulationer. Båda byggde på den noggranna iakttagelsen och ville ej veta av okontrollerbara hypoteser. När Voltaire jämför Lockes behandling av själslivet med anatomens framställning av människokroppen, har han pekat på ett betydelsefullt sammanhang. Locke var ju själv medicinare till sin fackutbildning, och hans psykologi erinrar onekligen om den nyktra tålmodiga erfarenhetsforskning, som Sydenham tillämpade vid studiet av människokroppens livsfunktioner.

Protestantisk religiositet av puritanskt kynne och experimentell naturvetenskap enligt Boyles och Sydenhams program hava bidragit att bestämma Lockes inriktning som tänkare och forskare. Han mottog djupa intryck från andra strömningar i samtiden. Han blev aldrig anhängare av Descartes, men den franske tänkaren inspirerade honom i hans strävan efter en vetenskaplig filosofi, frigjord

från skolastikens traditioner. Han fick värdefulla impulser från Pierre Gassendis naturfilosofi och empiristiska kunskapslära. Hans frisinnade hållning i teologiska frågor påverkades måhända av Cambridgeskolans förkunnelse och framförallt av hans holländske vän Limborch, den liberala teologiens banérförare i kampen mot ortodox kalvinism. Men hur mottaglig han än var för samtidens tanketendenser, så bearbetade han dem på ett självständigt sätt, och hans filosofi blev en originell skapelse av en skarpt markerad tänkarepersonlighet. Han har icke gjort sig skyldig till överord i den stolta självdeklaration, varmed jag vill avsluta min framställning:

»Jag är säker på, att jag icke gjort till min uppgift att följa någon som helst auktoritet. — — — Sanningen har varit mitt enda syfte, och varthän den har velat leda mig, hava mina tankar följt den. — — — Icke så, att jag skulle sakna aktning för andras meningar, men när allt kommer omkring, är det sanningen själv, som förtjänar den största vördnad. Och jag hoppas, att det icke skall tolkas som övermod, när jag säger, att vi måhända skulle göra större framsteg i rationell och teoretisk kunskap, om vi sökte den vid själva källan, det vill säga genom betraktande av tingen själva, och om vi gjorde mera bruk av våra tankar än av andras, när vi söka att finna den. Ty jag vågar tro, att vi lika litet kunna hoppas att vinna kunskap genom andra människors förstånd, som vi kunna hoppas att se genom andra människors ögon. Verklig och sann kunskap besitta vi så långt som vi själva betrakta och förstå av sanningen och förnuftet. Om andra människors meningar röra sig i våra hjärnor, göra de oss icke det minsta grand kunnigare, även om de råka vara sanna. Det som hos dem var vetande är hos oss okritiskt försanthållande, enär vi endast lita på deras vördnadsvärda namn och icke, som de själva gjorde, använda vårt förstånd till att fatta de sanningar, som gåvo dem deras anseende. Förvisso var Aristoteles en kunskapsrik man, men ingen skulle kalla honom så, om han blint omfattat och på god tro upprepat andras åsikter. — — — I vetenskapen äger var och en så mycket som han verkligen känner och förstår; det som han endast tror och antager på god tro, är lånade värden, vilka liksom trollguldet äro guld i dens hand, från vilken han mottog dem, men förvandlas till torra löv, när de skola komma till användning.

I denna energiska bekännelse till självsyn och kritisk prövning av alla nedärvda skolmeningar tolkar Locke samma stolta oavhängighetsvilja, som kommer till uttryck i Bacons uppgörelse med »teaterns idoler» och i Descartes' krigsförklaring mot den tanketradition, han insupit under sin ungdoms studier vid jesuitkollegiet.

SVENSKA DIALEKTORDBÖCKER

EN ÖVERSIKT

AV

KARL GUSTAV LJUNGGREN

Intresset för svenska språkets dialekter är, när det först ger sig till känna, ett utslag av 1600-talets lust för nationella antikvariska studier i allmänhet. I det av Gustav Adolf 1630 utfärdade memorialet för rikets antikvarier och hävdasökare, som är vårt hittills allsidigaste program för svensk kulturforskning, inskärpes också vikten av att insamla åtminstone vissa kategorier av dialektord. Våra 1600-talsfornforskare, från Bureus till Rudbeck, intressera sig också för folkmålens ordmaterial och hämta därur stöd för sina språkvetenskapliga resonemang. Stiernhielms, Olof Rudbecks m. fl:s uppfattning, att svenskan var världens äldsta och ädlaste tungomål lät folkmålen för tidens vetenskapliga uppfattning framstå som fornminnen, som ägde betydligt vitsord, när det gällde att påvisa vårt språks förnämliga förflutna. Det ligger i sakens natur, att när man sedan börjar ett mera systematiskt dialektstudium, detta först antager formen av ordsamlande, lexikaliskt arbete, medan den andra klassiska huvudsynpunkten på all språkforskning, den grammatiska, tills vidare tilldrager sig endast en ringa del av intresset.

Det första steget till ett systematiskt utforskande av våra folkmål togs av den mångsidige Erik Benzeliuss d. y., som under sin tid som bibliotekarie i Uppsala sökte få studenter att för hans räkning uppteckna och insamla provinsialismer i sina resp. hemorter. Som biskop i Göteborg och därefter i Linköping fortsatte han insamlandet, nu med hjälp av prästerna. Någon ordbok kom Benzeliuss aldrig att utarbeta, och hans samlingar hamnade efter hans död 1748 hos Vetenskapsakademien. Initiativet var emellertid taget, och det är tydligt, att Benzeliuss verksamhet varit av den allra största betydelse för den följande tidens intresse för folkmålsforskning. 1756—1761 utgav värmlänningen, sedermera Karlstadlektorn Sven Ullgrund i Uppsala tre disputationer *De dialectis lingvæ sviogothicæ*, i vilka författaren ville uppvisa dialektstudiets betydelse i olika avseenden. Ett studium av dialekterna uppenbarar för oss en mängd av den gamla

ofördärvade götiskan. I stora städer, där det är gott om främlingar och där det finns garnisoner m. m. förändrar språket sig småningom, och denna språkets smitta sprider sig efter hand till den kringliggande landsbygden. Ju längre bort ett landskap är beläget från sjöstäder och stora vägar, desto mera ren götiska finns det kvar i språket.

En annan betydelsefull anledning att studera dialekterna är den, att vi där ofta finna förklaringar till ord och uttryck i fornspråket, vilkas betydelse annars är fördold för oss. Så för att med ett exempel antyda Ullgrunds tankegång — finns i Gutalagens 25. kapitel ett ord *labigs*, som Hadorph, då det förekommer tillsammans med ordet 'ved', antagit betyda 'uppstaplad' till verbet *lada*. Den riktiga lösningen finner man, säger Ullgrund, om man vet, att västmanlänningar och andra än i dag ha ett ord *låding* eller *lading*, som betyder 'vår'. Det är alltså inte fråga om uppstaplad ved utan om vårved, dvs. ved, som huggits om våren.

Vidare finner man också genom dialektstudier, hur rikt vårt språk har varit i gamla tider, då det har kunnat lämna efter sig så många ålderdomliga ord, av vilka en del rent av vore värda att återtagas i bruk i det »riktiga» språket.

Det är högst motiverat att här framhålla dessa tankegångar, ty de ha till alla delar upptagits av utgivaren av vår första dialektordbok, Ullgrunds berömde vän Johan Ihre, vars Swenskt Dialect Lexicon utkom 1766. Benzeliussamlingen hade av Vetenskapsakademien vidarebefordrats till Ihre, som med hjälp av vänner på flera håll i landet kompletterade dem och i någon mån också excerperade tryckta källor, t. ex. Linnés reseberättelser. Det har fällts ganska hårda omdömen om denna vår första dialektordbok; dess berömde utgivare har bara utan vidare avtryckt sina skiftande källor utan bearbetning och utan kritik, ja utan nödvändig noggrannhet i fråga om renskrivning och korrekturläsning, varför arbetet högst ofördelaktigt skiljer från hans stora etymologiska ordbok *Glossarium Sviogothicum* (1769). Anmärkningarna äro riktiga, men det förtjänar att understrykas, att Ihre själv är den förste att framhålla dessa brister, som han vill ursäkta med att han aldrig själv hade tänkt att trycka denna samling, som han sammanställt för sitt privata bruk, men att han låtit övertala sig att publicera den. Då Ihres förhoppning om en förbättrad senare upplaga aldrig förverkligades, får man medge, att boken i sitt

bristfälliga skick i alla fall var vida bättre än ingenting alls, och för vår tids dialektforskning är det dock av ett visst värde, att Ihres samling kommit fram i så pass bearbetat skick — den ger oss på så sätt mera av primäranteckningarnas omedelbarhet.

Vida större fordringar fyller emellertid vår första utförliga dialektmonografi, som också är utgången från Ihres krets, Sven Hof's berömda än i dag flitigt anlitade *Dialectus vestrogothica* (1772). Den innehåller förutom en utförlig grammatisk inledning en ordbok över västgötskan, i första hand från Skaraborgs län. Hof anger sitt syfte vara dels att belysa det äldre språket och bidra till förståendet av dess urkunder, dels att anvisa en källa, ur vilken riksspråket kunde hämta näring, dels att lämna svenskarna antydningar om vad som i deras språk var oriktigt. Viktigt är, att Hof konsekvent sökt skriva ut orden efter deras uttal, dock i huvudsak med anlitande av de vanliga bokstavstyperna — det är en form av vad som senare kallats grov beteckning. En annan nyhet är att Hof också medtagit för Västergötland karakteristiska egennamn.

Ett tredje ordboksarbete från denna tid och från samma krets vill jag också gärna nämna, sedermera Karlstadbiskopen Daniel Herweghrs *Idioticon Westmannicum*. Det har inte haft någon betydelse för den följande utvecklingen, då det först i våra dagar publicerats; dessutom går det — i varje fall det som finns kvar — inte längre än till början av r. Även detta arbete har emellertid stora förtjänster, som göra att vi, som ha tillfälle att anlita det, böra uppmärksamma det mer än vad som hittills varit fallet. Det lämnar nämligen i förhållande till omfånget mycket rikhaltiga och värdefulla notiser om fraseologien, en sida, som man ända fram till vår tid mycket litet eller inte alls har brytt sig om i dialektordböckerna.

Det ganska starka intresse för studiet av folkmål, som sålunda fanns vid mitten av 1700-talet, mattades emellertid, och det dröjer ett gott stycke in på 1800-talet, innan det väcks till liv igen. Med romantiken, inte minst med göticismen, får man ånyo upp ögonen för de värden, som vår egen forntid bjuder på. Medan man under 1600- och 1700-talen har i första hand intresserat sig för vad jag skulle vilja kalla döda antikviteter — runstenar, forngravar, gamla handskrifter o. d. — blir man emellertid nu också entusiasmerad över de ännu levande eller åtminstone inte riktigt döda antikviteterna, som man med större eller mindre rätt tror sig finna hos all-

mogen. Där finnas folkvisor och folksagor, gåtor och ordstäv, roman- tik och vidskepelse, för vars estetiska och litterära kvalifikationer upplysningstiden inte haft sinne. Men där äro också folkmålen, som innehålla så många språkliga fornlämningar, ur riksspråket försvunna ord, som man känner igen från fornsvenskan och isländskan, ja, som kanske inte ens finnas där men som ha motsvarigheter i andra germanska fornspråk. Man börjar bli uppmärksam på att här finnas rika skatter att tillvarataga, samtidigt som fruktan dyker upp, att allt detta snart skall ha försvunnit, sedan den nya tiden brutit in med sina allt mera förverkligade krav på allmän folkundervisning. Enskilda samlare på folkkulturens olika områden bli allt vanligare, och vid mitten av 1800-talet får rörelsen en fastare organisation i de i olika län eller landskap bildade fornminnesföreningarna, som på sitt program ha såväl arkeologi och lokalhistoria som folklöre och folkmål.

Det får heller inte glömmas, att den moderna språkforskningen vuxit fram ur dessa strömningar; namnen Jacob och Wilhelm Grimm äro standardexempel, som osökt leda tankarna till den nya folkkunskapens olika fält, och den skandinaviske representanten bland de stora nyskaparna, Rasmus Rask, har i sitt författarskap också visat, att han var fullt på det klara med dialektstudiets betydelse. De nya metoder man nu fann för att utforska språkens släktskapsförhållanden riktade i hög grad blickarna mot fornspråken; ju äldre och ålderdomligare ett språk var, desto värdefullare upplysningar hade det att ge, och det undgick inte uppmärksamheten, att dialekterna i många fall voro ålderdomligare än det moderna litteraturspråket och det vårdade talspråket. Detta medförde emellertid, att när man studerade levande dialekter, intresset för en lång tid framåt koncentrerade sig på de ålderdomliga dragen, ord, ordformer eller enskilda ljud och ljudförbindelser, som pekade tillbaka i tiden och vilka språkforskningen därför med förtjusning tillgodogjorde sig. Detta medförde emellertid, att den redan tidigare existerande uppfattningen vidhölls med oförminskad styrka, att folkmålen genomgående voro vida mera konservativa än riksspråket.

Mot denna bakgrund ha vi att se de dialektordböcker eller ordlistor, som i allt större utsträckning kommo till hos oss under tiden fram till 1870-talet. Författarna ha i de flesta fall inga eller ganska svaga förbindelser med den på kontinenten uppblomstrande nya språk-

forskningen; de äro fastmer representanter för dennas modervetenskap, den romantiska och nationella allmänna folkkunskapen, men i den mån mer eller mindre starka böljeslag från den nya språkvetenskapen nådde oss, medförde den, som just antytts, ännu inte någon ny syn på dialekternas ställning. Det äldsta hithörande verket är G. O. Hylltén-Cavallius' *Vocabularium værendicum* (1837, 1839). Vidare kunna nämnas P. [v.] Möllers *Ordbok öfver halländska landskapsmålet* (1858), L. F. Rääfs *Ydremålet* (1859), som jämte J. J. Lagergrens opublicerade *Smålandsordbok* representerar den direkta förbindelsen med göticismen, N. G. Djurklous och H. Hofbergs små ordsamlingar från Närke (1859—1860), N. Linder, *Om allmogemålet i Södra Möre härad af Kalmar län* (1867), N. Sidenbladh, *Allmogemålet i norra Ångermanland* (1867), J. A. Gadd, *Om allmogemålet i Östra härad af Jönköpings län* (1871), en *Ordbok öfver allmogeord i Helsingland*, utgiven 1873 av Helsinglands fornminnessällskap, G. Ericssons 1877—1889 (i *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria* 1—4) offentliggjorda *Ordlista ur Åkers och Öster-Rekarne härads folkspråk* och K. Nilsson, *Ord och talesätt från sydöstra Blekings strandbygd och skärgård* (1900).

Trots talrika detalj avvikelser och trots starkt skiftande kvalitet visa alla dessa dialektordböcker eller rättare -ordlistor samma huvudprinciper. Uppgiften är alltid att tillvarata den del av ordförrådet, som mera påtagligt skiljer sig från riksspråket, i första hand då »gamla» ord. Att en och annan av de yngre, såsom Linder och Gadd, ha klart för sig, att denna urvalsprincip inte längre är tillfredsställande, gör ingen ändring i sak. Utgivaren av Ericssons ordlista från Åker och Öster-Rekarne ber energiskt om överseende för den händelse något ord, som också finns i riksspråket, skulle råkat komma med. Syftet är fortfarande detsamma som det av 1700-talsforskarna angivna, dvs. för att som typexempel välja v. Möllers formulering: dels »den rent vetenskapliga nyttan», dels »riktande och förökande av vårt skriftspråk». Med den vetenskapliga nyttan avses då de bidrag, som kunna vinnas till ökad kännedom om forn-språket, och v. Möller t. ex. gör sig mycken möda att framhålla halländskans ursvenska anor och vilken rikedom på ord man finner i våra dialekter, som tydligen äro identiska med gamla isländska ord och som därför motbevisa P. A. Munchs förnekande av Sveriges och Danmarks delaktighet i den norröna litteraturen.

Fraseologien har här och var uppmärksammat något litet men är på det hela taget ytterst obetydligt tillgodosedd. Stavning och ljudbeteckning äro givetvis ytterst skiftande, noggrannast äro de av en modernare akademisk utbildning delaktiga Linder och Gadd. Man nöjer sig med de vanliga bokstäverna, ibland med tillskott av något diakritiskt tecken, och i den mån inledande förklaringar över språkljuden lämnas, äro de oftast mycket otillfredsställande. Så t. ex. meddelar Sidenbladh, att i hans ordbok tecknet *ô* betecknar »ett ljud, som är blandat af *o*, *u* och *ö*» osv. För oss är det lätt att upptäcka bristerna i denna rika ordboksflora, men vi äro samtidigt lyckliga över att den finns, och förstå, att här räddats många värdefulla ting.

Detsamma som här sagts till karakteristik av landsdelsordböckerna, gäller i ännu högre grad om den stora allmänna svenska dialektordbok, som förelåg färdig 1867, J. E. Rietz' Svenskt dialektlexikon. Det är den förnämliga kronan på denna tids dialektforskning, tillkommen efter samma urvalsprinciper och med samma syften och i stort sett samma teknik som de nämnda verken men oändligt mycket mera omfattande och utgörande en verklig skattkammare av för riksspråket främmande ord och former, av upplysningar rörande den folkliga kulturen, arbetsformer, redskap, seder och bruk, vidskepelse osv. — sammanlagt inemot 50.000 ord. Johan Ernst Rietz är med rätta det klassiska namnet i svensk folkmålsforskning. Verkets betydelse är så mycket större som ingen tillnärmelsevis lika omfattande dialektordbok — vare sig till plan eller omfång — senare fullbordats hos oss. Naturligtvis är Rietz' ordbok full av numera föråldrade etymologier. Vidare är den högst opraktiskt disponerad med den dialektform som stickord, vilken författaren ansåg komma fornspråket närmast. Fastän mängder av svenska mål liksom andra germanska språk för ordet 'lakrits' ha former som *triakel*, *treakel* osv., sätter Rietz ett relativt ensamstående skånskt *teragelse* som uppslagsord, därför att ordet ytterst går tillbaka på *theriak*, gr. *θηρίον*. Det är under sådana förhållanden inte ägnat att förvåna, att även tränade språkforskare sällan lära sig att hitta säkert i Rietz. Det bästa beviset på bokens trots dessa oformligheter stora värde även för den moderna dialektforskningen är, att Landsmålsarkivet i Uppsala låtit excerpera den från skilda synpunkter och lagt det sålunda erhållna rika materialet till grund

för utarbetandet av de synnerligen viktiga arbetsredskap, som kallas frågelistor. Så sent som 1927 har också H. Geijer ifrågasatt, om det inte vore skäl att ge ut en ny, nödortfött omarbetad upplaga.

Man kan fråga sig: Var det möjligt, att det bakom alla dessa 'Rietz-tidens' ordböcker liggande syftet att förbättra och förnya skriftspråket, riksspråket kunde leda till något resultat? Frågan måste besvaras med ja. Vi ha utmärkta exempel på hurusom under gynnsamma politiska förhållanden arbeten, som till sin vetenskapliga typ stå Rietz' ordbok ganska nära, kunna leda till ett praktiskt resultat i Ivar Aasens och Hans Ross norska ordböcker, som spelat en viktig roll vid utformandet av det norska landsmålet, nynorsk. Vad vårt eget land beträffar, så har den språkrensande riktning, vars mest kände representant är Viktor Rydberg och vilken ingalunda varit utan varaktig betydelse, med intresse och iver begagnat och studerat de efter hand utkommande dialektordböckerna och även haft direkt förbindelse med folkmålsforskarna.

På 1870-talet började inom språkforskningen blåsa nya och starka vindar, som kommo att medföra en totalt förändrad uppfattning av folkmålen. Hos oss hade en annan åsikt än den traditionella redan tidigare förkunnats av C. J. L. Almqvist, som i tredje upplagan av sin Svensk språklära (1840) kompilerat en del dialektordlistor, varför denna bok också hör hemma på listan över våra dialektordböcker. I en inledning om de svenska landskapsmålen förklarade Almqvist, att det språk som vi kalla svenska, är en »idé», det finns bara i böcker och i grammatiskt bildade personers skrifter; såsom verkligt levande språk (dvs. talspråk) finns det inte, om ej hos någon enstaka individ, som av tillgjordhet försöker tala bokspråk. Nej, det levande språket utgöres av dialekterna, och man måste akta sig för att av nit för rikssidiomet utdöma de enskilda landskapsmålen, som aldrig upphöra att vara det sanna underlaget och den enda levande grunden för riksspråket, föryngrande det genom tiderna, riktande och uppfriskande det. Det är därför vi skola studera dialekterna och inte avfärda provinsialismer med slagord som »pigspråk» o. d., ty i förhållandet mellan riksspråk och dialekter har det förra alltid varit tagande, de senare alltid givande. Såsom ett enligt Almqvists egen uppfattning djärvt exempel framhåller han som sin övertygelse, att förr eller senare, kanske inom blott femtio år, verbens pluralformer ska försvinna. »Det blir en gång rättmätig

riks-svenska att skrifva: jag skall, du skall, han skall, vi skall, j skall, de skall; såsom folket redan temligen allmänt talar, och hvilket man betraktar såsom slarf, ehuru det utgör ingenting mindre än språkets egen inre riktning». Folkspråkens huvudsakliga betydelse är alltså, att de representera det levande språket, och därför bör man med all flit utforska dem, vilket lätt och billigt skulle ske, om det bildades studentföreningar vid universiteten, vars medlemmar i sina hemorter samlade in allt för orten i språkväg eget. Även på det språkliga området var sålunda »Sveriges modernaste författare» i mångt och mycket före sin tid.

1859 fick vårt land sin första professur i nordiska språk, och genom den förste innehavarens, Carl Fredrik Säves, insatser fick dialektstudiet redan från början utrymme inom ämnesområdet. Bl. a. åstadkom Säve själv tillsammans med sin bror Per Arvid högst betydande samlingar till en gotländsk ordbok, vilken först i våra dagar börjat att utgivas. Vad som emellertid framför allt åstadkom en ändring i fråga om dialektforskningens mål och medel var den s. k. junggrammatiska riktningen, som på 1870-talet ställde till en revolution inom språkforskningen. Under intrycket av naturvetenskapernas väldiga landvinningar försökte en ny stor forskargeneration — junggrammatikerna — att så mycket som möjligt närma språkforskningen till naturvetenskaperna. Man ville medelst så exakta undersökningsmetoder som möjligt komma de naturlagar inpå livet, som reglera språkens liv. Dessa naturlagar hade formen av i princip undantagslösa s. k. ljudlagar, varmed man förstod ljudförändringar, som under vissa förhållanden äga rum under en viss tid och inom ett visst område. Trots överdrifterna i den renodlat junggrammatiska uppfattningen kom den nya riktningen att göra insatser av det största och numera allmänt erkända värde. En följd av inflytandet från naturvetenskaperna var uppblomstrandet av fonetiken, utforskandet av språkljuden från fysiska, fysiologiska och anatomiska utgångspunkter, och den nya vetenskapen frammanade talrika ljudskriftssystem, som tilläto ett noggrannare återgivande i skrift av det talade språket. Bland dessa intager det svenska landsmålsalfabetet, framlagt av J. A. Lundell 1879, en mycket framstående plats, och svensk språkforskning fick nu ett både noggrant och praktiskt arbetsredskap.

För junggrammatikerna fingro de ålderdomliga dragen i folk-

målen ett mycket underordnat intresse, fastän dialektstudiet kom att utgöra en högst betydande del av deras verksamhet. Liksom hos oss Almqvist 30 år tidigare kommo de från sina utgångspunkter till den uppfattningen, att ett studium av folkmålen ger den säkraste handledningen, när det gäller att utforska språkets egentliga liv och väsen. Även för den allmänna språkvetenskapen kunna, som bl. a. J. A. Lundell framhållit, studier av ett visst språks dialekter vara av stor betydelse. Studiet av flera samtidiga dialekter kan rentav i viss mån ge oss ett språkhistoriskt perspektiv, då vi här ha samhöriga »organismer» på olika utvecklingsskeden, så att vad som eljest kommer efter vartannat i tiden, här kan studeras bredvid vartannat inom ett jämförelsevis litet och lätt åtkomligt område.

Medan den tidigare folkmålsforskningen framför allt intresserade sig för att uppspåra vissa ålderdomliga ord och registrera dem i ordsamlingar, bli nu målen i sin helhet föremål för undersökning. Denna undersökning bör omfatta såväl ljudlära som formlära och syntax; i de enskilda fallen blev det dock i regel så, att man inte kom längre än till en behandling av ljudläran. Man fick också upp ögonen för att de tidigare undersökningsområdena voro alltför vidlyftiga och oklart avgränsade. J. A. Lundell kritiserade t. ex. 1881 sådana tidigare flitigt använda beteckningar som »Upplandsdialekt», »Hallandsmål» o. d., då de användes om någon eller några, på någon vanligen ej närmare bestämd plats inom landskapet gjorda observationer och fortsätter: »Eljes ha vi Fryksdalsmålet ock Sörbygden: det låter säga sig, det är härader. Vi hafva Dalbymålet, Närpesmålet: det låter ännu bättre, det är socknar», men naturligtvis ligger det ofta något otillfredsställande i att vid dialektologiska avgränsningar rätta sig efter administrativa indelningar.

Den snart iakttagbara frukten av denna nya uppfattning av folkmålsstudiet blev en lång rad monografiska undersökningar; ett huvudforum fick man i Lundells landsmålstidskrift. De nya undersökningarna gå fram efter två huvudlinjer, den grammatiska, som framför allt resulterar i en serie ljudhistoriska undersökningar, och den lexikaliska, som ger oss ett antal ordböcker eller ordlistor. Gemensamt för alla till den senare gruppen hörande verken är dels, att de äro geografiskt begränsade till enskilda socknar eller andra smärre enheter, dels att de vinnlägga sig om ett fonetiskt korrekt återgivande, vanligen genom anlitande av landsmålsalfabetet. Ge-

mensamt för dem är också, att de bryta med den gamla urvalsprincipen att endast taga med för riksspråket främmande ord och söka i stället att registrera hela ordförrådet eller åtminstone det väsentliga i detta.

Det första exemplet på en sådan folkmålsordbok är Johan Nordlanders Ordbok över Multråmålet (i Ångermanland), ett gott arbete, som emellertid inte har spelat någon roll för utvecklingen, då det blivit publicerat först 1933. Det epokbildande ordboksarbetet är därför Adolf Noreens Ordbok öfver Fryksdalsmålet (1878). Det heter här i förordet: »Det faller lätt i ögonen, att denna ordbok ej vill vara endast en samling af kuriosa, af uttryck mer eller mindre ovanliga och från riksspråket afvikande, utan den afser att — med undantag af sällan förekommande eller mindre märkliga sammansättningar — så vidt möjligt framlägga dialektens hela ordförråd, både där det öfverensstämmer med och där det avviker från riksspråket. Endast så är det nämligen möjligt att få en öfverblick öfver dialektens kvantitativa och kvalitativa tillgångar, dess skaplynne och totala förhållande till riksspråket och andra dialekter». En kompletterande ordsamling utarbetades några år senare av Jan Magnusson i Granbäckshult. Av följande arbeten av samma typ kunna nämnas N. Fr. Nilén, Ordbok öfver allmogemålet i Sörbygden (1879), A. Noreen, Ordlista öfver Dalmålet i Ofvansiljans fögderi (1882), A. Schagerström, Ordlista öfver Vätömålet i Roslagen (1889), K. H. Lindberg, Skeemålets ljudlära, som innehåller en omfattande ordlista (1906), P. Leander, Ordlista över Holsljungamålet (1910), A. Magnevell, Bjursåsmålets ordförråd (1913), K. L. Österberg, En kort ordbok över Ovikens bygdemål (1914), J. Kalén, Ordbok över Fageredsmålet (1923) och P. N. Peterson, Ordbok över Valldamålet, vars utgivande påbörjades 1935. Dessutom ett antal ordsamlingar från finlandssvenska och estlandssvenska mål. Utan jämförelse störst äro Kaléns och framför allt Petersons ordböcker.

Vad själva den yttre anordningen beträffar, har man alltifrån Noreens Dalmålsordlista i regel lämnat den i några tidigare arbeten tillämpade ofta svåröverskådliga tekniken, att uppföra ljudskriftsformerna i alfabetisk följd och i stället tillgripit den på det hela taget vida praktiskare metoden att som stickord använda ordets rikspråksform, varigenom den som söker efter ett ord för att t. ex. få

reda på, om det finns i målet, finner det, utan att han på förhand skall behöva känna till eller försöka räkna ut, vilken form det kan ha. Fördelarna med denna anordning uppvägas icke på långt när av den nackdel det onekligen innebär, att man för ord, som icke tillhöra riksspråket, nödgas konstruera riksspråksformer.

Även om de flesta av de nu ifrågavarande ordböckerna eftersträva att ge en bild av hela det behandlade målet, är ej annat att vänta än att i de enskilda verken olika uppfattningar kommit till uttryck om vad som härvid är det väsentliga. I Noreens Fryksdalsordbok jämte tillägg uppgår det samlade ordförrådet till c. 10.000, en siffra, som sedan stundom figurerat som normalstorleken av ett folkmåls ordförråd. Manuskriptet till Petersons Valldaordbok, som blir den största i denna grupp, omfattar 36.000 ordlappar (vilket dock inte innebär, att ordantalet kommer att uppgå till denna siffra). Till stor del bero skiftningarna på huru vederbörande författare behandlat sammansättningar och avledningar. Varje mål har ju liksom riksspråket en mängd sådana bildningar, som ur lexikalisk synpunkt äro mer eller mindre självklara, och många ordboksförfattare ha därför avstått ifrån dem, t. ex. verbalsubstantiv på *-ande*, *-ing*, *-ning*. Mot Kaléns Fageredsordbok har anmärkts, att onödigt många sådana ord medtagits. H. Geijer påpekar, att 12 sammansättningar till *socker* upptagits, de flesta av typ *sockerbit*, *sockergryn*, medan de få fall, som ej äro självklara, sakna förklaring. Sådant är naturligtvis en kännbar brist, men på det hela taget får man säga, att det är bättre, att en dialektordbok får med litet mer än det nödvändigaste än att den blir alltför knapphändig. Att egennamn ofta tagits med är naturligtvis bara bra.

En vida allvarligare brist hos de flesta av dessa ordböcker hänger samman med själva den fonetiskt betonade forskningsriktning, av vilken de liksom de talrika avhandlingarna med titlar som Askersmålets ljudlära, Skuttungemålets ljudlära osv. äro resultat. Huvudsaken och ofta nog den enda tillämpade synpunkten har varit att ge ett ord i dess korrektast möjliga ljudgestalt, medan betydelsen och fraseologien nästan alltid försummas, liksom i de samtidiga grammatiska undersökningarna. Vad som gjort Valldaordboken och dess författare så ryktbara är utom det väldiga materialet i och för sig just det större beaktandet av dessa förhållanden. Där lämnas sålunda uppgifter om varje ords olika betydelse, åtföljda av en rike-

dom på genuina fraseologiska exempel. Vad detta betyder för dem som vilja undersöka andra sidor än den rent fonetiska, säger sig självt.

Ojämn är också den uppmärksamhet, som kommit formläran till del, men här har det småningom blivit regel att, där så är nödigt, meddela böjningsformer, genusuppgifter o. d.

Som en brist kan man däremot inte betrakta det, att i så gott som samtliga dessa ordböcker etymologiska sammanställningar undvikits. Dels ha i ett flertal fall författarna icke varit kompetenta att göra sådana och insett detta, dels skulle ingen vara betjänt med att i en mängd fall samma arbete fick utföras.

Fastän den nu berörda ordbokslitteraturen blivit så ensidig som den är, är därmed inte sagt, att det inte redan under genombrotts-tiden på 1870-talet fanns språkmän, som samtidigt med att de insågo värdet av de nya forskningsmetoderna och forskningsföremålen, voro på det klara med att betydelsynpunkten och att de kulturella, om man så vill antikvariska synpunkter, som tidigare suttit i högsätet, icke borde kastas i skräpvrån. De landsmålsföreningar, som på 70-talet bildades vid våra universitet och från vars medlemmar en stor del av tidens fonetiska och lexikaliska undersökningar kommit, hade fortfarande på sitt program att, som det i ett fall uttryckes, »rädda undan förgängelsen landskapets muntliga fornminnen», dvs. den i ordets trängre mening filologiska synpunkten, och det är ett stort traditionsstoff av det mest skiftande slag, som på detta sätt bevarats. Till mycket stor del beror detta på att den universella synpunkten alltid förfäktats av den alltifrån 70-talet och ännu verk-samme innehavaren av en av svensk dialektforsknings nyckelposi-tioner, Johan August Lundell, på samma gång som han verksam-mare än någon annan jämnat vägen för de fonetiska undersök-ningarna. På det nordiska filologmötet i Kristiania 1881 formulerade Lundell sina krav på en god folkmålsordbok sålunda: »fullständig-het i afseende på ordförrådet, fonetisk skärpa, noggrant angifvande af böjning, kön ock konstruktion; noggrann ock fullständig redo-görelse för betydelsen; rikedom af genuina talesätt, hvarigenom ordets användning ock betydelse först komma i full dager». Ord-bokens uppgifter är, säger han, inte blott och bart lingvistisk, utan den bör teckna folket sådant det lever och har sin varelse i en viss tid, med dess minnen och dess anlag; uppgiften är sålunda i allmän-

het kulturhistorisk. Därför vore det önskvärt, att man också tog med personnamn, husdjursnamn och ortnamn. Alla förekommande yrkesord böra vara med, och s. k. grova ord behandlas som andra. Det är, som synes, en lång önskelista, och Lundell tillfogar med all rätt: »Tyvärr äro dessa fordringar så stora, att de blott sällan kunna fyllas.» De flesta fråga sig väl, om det överhuvud är tänkbart, att en enda man skulle kunna gå i land med en sådan uppgift, och bli förvånade, om det svaras, att det verkligen har hänt att en ensam man löst uppgiften väsentligen efter de av Lundell skisserade linjerna. Mannen var den danske prästen H. F. Feilberg, och hans storverk *Ordbog over jyske almuesmål* utkom 1886—1911. Han var väl förtrogen med Lundells riktlinjer och anslöt sig till dem i huvudsak: hela det jylländska ordförrådet skulle såvitt möjligt uppsamlas, stamorden skulle behandlas utförligt med angivande av former och böjning i olika mål, medan sammansättningar och avledningar kunde behandlas mera summariskt. De kulturminnen språket gömmer, skulle framdragas och förklaras, medan etymologier borde skjutas åt sidan. Resultatet har, som varje nordist vet, blivit utomordentligt lyckat. Feilbergs intresse, vetande och kunnande räckte till för att han på ett mönstergillt sätt skulle kunna behandla såväl språket som den materiella kulturen, tro, sed och folkdiktning. Numera arbetar man i Danmark på att åstadkomma en ordbok över målen på öarna, men Feilbergs verk kommer säkert länge att stå ouppnått i nordisk kulturforskning.

Innan vi efter denna högst befogade sidoblick vända tillbaka till Sverige, kasta vi en blick på ett annat grannland, vars dialektlitteratur till stor del faller direkt under vårt ämne. I Finland hade under 1880- och 1890-talen utkommit en rad grammatiska och lexikaliska monografier över landets och Estlands svenska dialekter, framför allt knutna till namnen A. O. Freudenthal och Herman Vendell. Hos Vendell vaknade tanken, att söka behandla de östsvenska dialekterna i ett verk av ungefär samma beskaffenhet som Rietz' ordbok, och han hade glädjen att se sitt verk fullbordat 1907 kort före sin död. Dess titel är *Ordbok över de östsvenska dialekterna*, och det är ett mycket omfattningsrikt arbete. Till grund ligger dels förut i tryck synligt östsvenskt dialektmaterial, dels ett stort antal från diverse håll stammande uppteckningar. Urvalet är inskränkt till rena dialektord, högsvenska ord, som inom dialekterna ha en för skrift-

språket främmande betydelse samt ett mindre antal högsvenska ord, vilka i målen förekomma under en mångfald, ofta märkliga former. En stor svaghet är att författaren själv måst i mycket stor utsträckning rekonstruera uttalsformerna efter mången gång alldeles regel- och formlösa primäruppteckningar av upptecknare utan fonetiska insikter, vilket givetvis i hög grad minskar tillförlitligheten. Det visade sig också snart, att det kunde vara motiverat att taga med betydligt flera ord än Vendell gjort, och V. E. V. Wessman utarbetade ett omfattande supplement, ännu större än Vendells ordbok, vilket utkom 1925—1932 under titeln *Samling av ord ur östsvenska folk-mål*. Det innehåller dels kompletteringar till Vendell, dels högsvenska ord, vilkas användning i målen är inskränkt med avseende på ort och tid, dels lånord ur finska, estniska, ryska m. fl. språk. Även om dessa ordböcker liksom de allra flesta andra vi här ha haft att behandla äro behäftade med vissa brister, är det tydligt, att den lexikaliska behandlingen av Finlands svenska dialekter tills vidare hunnit en hel del längre än motsvarande arbete i Sverige. Icke desto mindre planerades för ett 10-tal år sedan en ny ordbok efter moderna principer över det svenska folkspråket i Finland, men denna plan har sedermera ändrats till att omfatta utarbetandet av monografier på skilda områden.

Vi ha sålunda sett, att språkforskningens nyorientering på 1870-talet gynnade framkomsten av bl. a. starkt fonetiskt betonade specialordböcker för enskilda mål men att tanken på större ordböcker både i fråga om innehållet och det behandlade dialektområdet också fanns, även om den icke tills vidare blev realiserad. Det blev med tiden tydligt, att materialets tillvaratagande och bearbetning krävde en mera tidsenlig och slagkraftig organisation, detta så mycket mer som de gamla landsmålsföreningarna avtynade. Den utveckling, som nu började, ledde efter många svårigheter och längs skiftande utvecklingslinjer till framväxandet av särskilda fast organiserade organ för folkmålsforskningen, landsmålsarkiven i Uppsala och Lund, Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola. Utgångspunkten i detta nya skede är den s. k. dialekt-topografiska undersökning, som på Axel Erdmanns initiativ sattes i gång 1895 och som i första hand avsåg en fullständig undersökning av folkmålen i hela Uppland, socken för socken. Det sålunda insamlade materialet skulle bearbetas både grammatiskt och lexikaliskt,

folkloristiskt och kulturhistoriskt. Liknande undersökningar påbörjades i andra landskap. Det kom på detta sätt in en hel del material, men det visade sig omöjligt att i praktiken genomföra programmet, och de stort anlagda undersökningarna blevo endast delvis genomförda. Ett betydande resultat blev emellertid den stora handskrivna ordbok över Upplandsmålen, som utarbetades av Bengt Hesselman (deponerad i Uppsala universitetsbibliotek). 1915 utkom också som prov ett häfte (A—arm-) i tryck, men sedan avbröts utgivandet. Det lilla häftet är alltså av mycket liten praktisk betydelse, men det är det första och ännu nästan enda i tryck föreliggande tecknet på en ny period i dialektordböckernas utveckling. Avsikten var alltså att behandla hela Uppland, och redogörelser skulle lämnas för ordbetydelsen, belyst med språkprov ur primärordsamlingar o. d. och i mån av behov av kulturhistoriska eller folkloristiska notiser, ordens uttal med landsmålsalfabet, ordens böjningsformer och ev. språkprov ur äldre uppländsk litteratur. Upplandsordboken skulle sålunda tillgodose flera synpunkter än någon annan hittills utkommen svensk dialektordbok.

När så Landsmålsarkivet i Uppsala under senare hälften av 1920-talet fick fastare ställning och en efter hand betydligt utvidgad organisation, ställde institutionens ledning i utsikt, att vårt land så småningom skulle få en efter i huvudsak samma synpunkter utarbetad allmän dialektordbok, alltså äntligen en efterträdare till Rietz. När eller ens om detta mål kan förverkligas, är det omöjligt att ännu yttra sig om. Däremot skimtar inom synhåll fullbordandet av en etapp i detta arbete, nämligen utarbetandet av ordböcker för vissa större landsdelar. Detta arbete har efter hand kommit att koncentrera sig på en Dalmålsordbok, en Västmanlandsordbok och en Västgötaordbok. Den gamla uppgiften att framskaffa och tillhandahålla ett material, varmed riksspråket kan förnygras och bli mera nationellt, har inte återkommit, sedan den på 1870-talet avfördes från den dialektologiska dagordningen. Däremot innebär det nya programmet på viktiga punkter ett förnyat närmande till vad jag här förut kallat Rietz-tidens ordböcker. Energiskare än någonsin förut framhålles det, att i de nya ordböckerna skola beaktas ej blott språkliga utan också folkloristiska och kulturhistoriska synpunkter, det gäller ej endast att behandla ordet utan också den bakom detsamma liggande saken eller föreställningen. Därmed ha hos oss språkforsk-

ningen och den allmänna kulturforskningen efter en lång skilsmässa åter räckt varandra handen. Men det är givet, att uppmärksammandet av det kulturhistoriska gör, att arbetet blir oändligt mycket mera krävande och tidsödande. Även på det språkliga området har närmandet till kulturforskningen bidragit till upptagandet av nya forskningsmetoder och till en viss reaktion mot junggrammatikerherraväldet. För det lexikaliska arbetet ha framför allt de s. k. språkgeografiska undersökningarna blivit av alltmera ökad betydelse. Det har visat sig, att man kan uppnå mycket betydelsefulla såväl språkliga som kulturhistoriska resultat genom att noggrant studera vissa ords och ordformers geografiska utbredning, deras centra och spridningsvägar osv. Metoden har utomlands lett till väldiga språkatlaser, dvs. ett slags dialektordböcker i kartform, och även hos oss ha dylika metoder i allt större utsträckning kommit till användning också vid de lexikaliska förarbetena, liksom också Gustav Adolfsakademien planerat ett mångsidigt svenskt atlasverk.

Ordboksarbetena i Uppsala befinna sig i stort sett på bearbetningens stadium. Kompletterande insamlingar göras i mån av behov. Det erhållna materialet uppföres på s. k. ordbokskort, dvs. för varje ord finns ett eller flera kort (i oktavformat), och här införes uppgifterna från de olika sockensamlingarna. På så sätt sammanföres för bearbetning det i många småordsamlingar och uppteckningar av annan art kringspidda stoffet till ordboksstommar, en för Dalarna, en för Västmanland, en för Västergötland, vilka redan nu nått en sådan omfattning, att de erbjuda dem som ha tillfälle att anlita landsmålsarkivet i Uppsala en rikedom på lättillgängliga upplysningar. Vill man — jag tar ett av L. Levander anfört exempel från Dalmålsordboken — veta något om t. ex. fähus, finner man i kortsystemet under ordet *fähus* dels de skiftande former, under vilka ordet uppträder i undersökningsområdet (för Dalarnas vidkommande *fjos*, *fjös*, *fys* etc.), dessas böjning och utbredning men också etnografiska upplysningar om fähustes inredning o. d. och folkloristiska om till fähuset knuten folktro. Även Göteborgsinstitutet har framgångsrikt registrerat sitt bohuslänska material, så att även där finns en bekväm och givande ordboksstomme att tillgå.

Slutligen bör nämnas, att en omfattande gotländsk ordbok, bygande på bröderna Säves samlingar men kompletterad med mycket nytt material, börjat utgivas 1936 och att utgivandet framskridit till

bokstaven k. Med viss rätt kan den sägas utgöra föreningslänken mellan den gamla folkmålsforskningen före 1870-talet och den nyaste, mångsidigt orienterade lexikaliska dialektologien.

Som ett försök att sammanfatta vad som jag här försökt att teckna i stora drag, kan kanske sägas, att våra dialektordböcker liksom dialektstudiet överhuvud fram till 1870-talet lade huvudvikten vid historiska och kulturhistoriska synpunkter — folkmålen studerades därför att de voro så ålderdomliga. Den därpå följande tiden, som återspeglar stora vetenskapliga landvinningar, lägger huvudvikten vid en rakt motsatt synpunkt, att dialekterna äro de trognaste utslagen av det verkligt levande språket. Båda riktningarna ha rätt, och vår tids lexikaliska dialektforskning vill tydligen sträva efter att göra dem båda rättvisa.

Ann. Förestående uppsats, som är avsedd att vara en allmänfattlig översikt, utgör ett oförändrat återgivande av författarens provföreläsning (över förelagt ämne) vid Lunds universitet den 2 oktober 1939.

Några litteraturhänvisningar — utöver i texten direkt nämnda arbeten:

Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen (= Statens offentliga utredningar 1924: 26—27).

L. Levander, Hur åstadkommes en folkmålsordbok. (I: Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift 1929, s. 106 ff.)

— En svensk folkmålsordbok. (I: Tidskrift för hembygdsvård 1929, s. 153 ff.)

— Ord och sak. (Studentföreningens Verdandis småskrifter nr 383.)

J. A. Lundell, Om dialektstudier med särskild hänsyn till de nordiska språken. (I: Forhandl. paa det andet nord. Filologmøde i Kristiania 1881.)

— Skandinavisk folkkunskap. (I: Svenska Landsmål 1911.)

— Öfversikt af de senaste årtiondenas värksamhet för kännedom om folkmål ock folkklif i Sverige ock andra länder. (I: Svenska landsmålen I (1879—1881)).

A. Noreen, Vårt språk 1: 268 ff.

Vidare de i Svenska Landsmål årligen publicerade redogörelserna för verksamheten vid institutionerna i Uppsala, Lund och Göteborg — obs. särskilt H. Geijer, Undersökningen av svenska folkmål 1926—1927 (SvL 1927) — samt redogörelser (av T. Karsten) i Folkmålsstudier för motsvarande verksamhet i Finland.

En uppsats av H. Lindroth i Saga och sed om folkmålsforskningens medel och mål har icke varit mig tillgänglig.

OM DEN ARABISKA NATIONALGRAMMATIKEN

AV

SVEN DEDERING

Arabernas filologiska litteratur är synnerligen omfattande. Om språkvetenskapens uppkomst och äldsta utgestaltning veta vi emellertid mycket litet. De äldsta grammatikerna omnämnas visserligen i den biografiska litteraturen, men denna härstammar från en senare tid, då det grammatiska systemet i huvudsak redan var färdigbildat, och det mesta av det som här berättas kan nog karakteriseras som legender. Med det material, som för närvarande står oss till buds, kunna vi alltså icke komma åt de första grammatikerna, deras arbete och allmänna förutsättningar.

Araberna själva ha med stor skärpa hävdad, att den arabiska grammatiken vuxit fram ur rent arabiska förutsättningar, alltså utan all yttre påverkan. Och att en impuls till språkliga betraktelser kan ha utgått från inomarabiska förhållanden, torde icke kunna bestridas. Motsättningen mellan det talade folkspråket å ena sidan och koranens och de gamla skaldernas språk å den andra kan helt spontant redan tidigt ha fört till språkliga iakttagelser och tänkande över språkliga förhållanden. Även islams utomordentliga expansion under det första århundradet kan ha verkat i samma riktning. Genom de stora erövringarna konfronterades araberna med språk av helt annan karaktär än deras eget. Brockelmann¹ citerar i detta sammanhang en notis, enligt vilken grammatikern Mu'āḍ ibn Muslim († omkring år 802) förhånades därför att han sysselsatte sig med »etiopers och grekers» språk. Även här skulle alltså, menar Brockelmann, den allmänna iakttagelsen bekräftas, att det först är motsatsen mellan tvenne språk eller språkstadier, som giver impulser till lingvistiska betraktelser.

Det må nu förhålla sig huru som helst med eventuella yttre impulser, kvar står i alla fall det faktum, att den historiska utvecklingen mycket snart gjorde praktiska språkstudier alldeles nödvän-

¹ Geschichte der arabischen Litteratur, erster Supplementband, sid. 156.

diga. På grund av den centrala ställning, som koranen intog i det islamska samhället, var en riktig korantolkning nödvändig för att reglera hela det offentliga livet. Men en verklig koraninterpretation var möjlig endast i förening med ganska djupgående grammatiska utredningar. Genom islams nyssnämnda expansion följde vidare en stark tillströmning av icke arabiska folkelement, som aktualiserade frågan om praktisk språkundervisning, och även tvingade araberna att av ren självbevarelsedrift taga sitt eget språks möjligheter i närmare skärskådande. Genom de erövrade folkens delvis höga kultur uppstod en ganska allvarlig fara för att det arabiska språket skulle undanträngas. Att sådana farhågor hade en ganska reell bakgrund visar t. ex. den s. k. šu'ūbījarörelsen, en slags nationalrörelse från de underkuvade folken. I Persien tog den sig uttryck i ett förhärlikande av det persiska språket. Man började skymfa det specifikt arabiska och förklarade, att arabiskan var ett rått och barbariskt tungomål, härstammande från obildade beduiner. Det kunde vara bra som teologiskt språk, men som egentligt litteraturspråk kunde endast persiskan komma i fråga. Genom flera samverkande omständigheter tvingades araberna sålunda på ett tidigt stadium till praktiska språkstudier, ur vilka snart ett rent vetenskapligt intresse för det egna språket utvecklade sig.

De båda unga städerna Bašra och Kūfa blevo tidigt huvudorter för det grammatiska studiet. Enligt den arabiska traditionen utbildades i dessa städer tvenne grammatiska skolor, som hade olika uppfattning om språket, och som ivrigt bekämpade varandra i grammatiska stridsskrifter. Den basriska skolan segrade och kufiernas hela litterära kvarlåtenskap gick till spillo. Hela denna strid, som den västerländska forskningen länge trott på och accepterat såsom historisk, torde emellertid i själva verket vara en litterär fiktion, uppkommen genom motsatsförhållande och rivalitet mellan tvenne yngre grammatiker, Mubarrad († år 898) och Ṭa'lab († år 904), och återspeglar alltså icke något gammalt motsatsförhållande.¹ Någon principiellt olika språkuppfattning förefanns säkerligen icke från

¹ Problemet är utförligt behandlat av Gotthold Weil i inledningen till Abū l-Barakāt Ibn al-Anbārī, Die grammatischen Streitfragen der Basrer und Kufer, Leiden 1913.

början mellan de båda städernas språklärde. Däremot torde basrierna och kufierna från början ha ägnat sig åt olika arbetsområden. Kufiernas huvudintresse tyckes ha bestått i ett för oss mycket betydelsefullt insamlande av språkmaterial; det gällde framför allt alster från de gamla skalderna. Men därjämte tyckas de ha intresserat sig också för dialekterna och för ovanliga ord och uttryck. I Basra blev förhållandet helt olika. Här brydde man sig inte om att utvidga språkmaterialet. Man nöjde sig med det redan insamlade och erkända: koranen, de äldsta skalderna och i någon mån den äldsta prosan, representerad av den religiösa traditionen, och riktade sitt huvudintresse mot detta materials systematiska ordnande.

Redan i slutet av 700-talet hade språkets systematiska utforskande framskridit så långt, att persern Sibaweihi († omkr. 796) kunde sammanfatta den föregående tidens filologiska arbete i ett monumentalt verk, som blev normgivande för hela den senare arabiska filologien. Verket, som inom litteraturen fick ärenamnet *al-Kitāb*, »Boken», bildar höjdpunkten i det beskrivande filologiska arbetet. Sibaweihis system har visserligen i formellt avseende ytterligare utbyggts av hans efterföljare, men i allt väsentligt föreligger här den arabiska nationalgrammatiken färdig. Jag kan här naturligtvis icke närmare gå in på Sibaweihis arbete eller på den efter honom följande utvecklingen utan vill i det följande försöka kortfattat ta fasta på några karakteristiska drag i den inhemska grammatiken, sådan den föreligger i sin slutgiltiga utformning. Jag kommer därvid givetvis att hålla mig till allmänna synpunkter.

Först några ord om den grammatiska terminologien. De arabiska grammatikerna hade icke någon fast utbyggd formell logik såsom utgångspunkt för den grammatiska terminologien. De laborerade därför icke med en logisk likställighet mellan begrepp och ord, mellan omdöme och sats. De indela därför inte heller den grammatiska framställningen i en ordbildnings- eller formlära och en statsbildningslära eller syntax. De skilja de enskilda orden grammatiskt efter deras ändelser och efter den eventuella reaktion de utöva. De indela därför det grammatiska stoffet i tre stora avdelningar: läran om nominet, om verbet och om partiklarna. Hur fri den arabiske grammatikern står från en formellt logisk terminologi visar sig kanske klarast däri att han saknar en från logiken lånad enhetlig term: subjekt. Han har tre termer för subjektet. Då

subjektet i en s. k. nominal-sats¹ vanligen står främst kallas det mub-tada', »det varmed man börjar». Subjektet i en s. k. verbalsats heter fā'il, »den handlande». Och för passivsubjektet i en verbalsats användes en term, som ordagrant betyder: »det nomen, varpå en handling utövas, men vars agens icke nämnes».

Då man söker förstå de arabiska grammatikernas metod att systematiskt undertrycka stora delar av det levande tal- och skriftspråket till förmån för ett mycket begränsat språkstoff, så måste man, som Weil² framhåller, taga hänsyn till deras 'aql-begrepp. 'Aql betyder förnuft. Även här som på så många andra håll inom islams andliga liv ha dogmatiska synpunkter fått bli avgörande. Koranen, som enligt arabisk dogmatik är evig och oskapad, är såsom Allahs ord ett uttryck för det absoluta förnuftet och den absoluta fullkomligheten. Detta leder till att grammatikern skapar likställighet mellan arabiskt språk och absolut förnuft. Han kan därför icke stanna vid att sammanfatta språkföreteelserna i grammatiska regler. Han går ett steg ytterligare, i det att han därjämte känner sig nödgad att uppvisa reglernas förnuftsenslighet och på så vis begrunda deras riktighet och existensberättigande. Därvid utgår han från vissa undantagslöst förekommande grundformer. Dessa ha i sig själva obetingad giltighet. De biformer, som kunna påvisas vara avledda av grundformer, få ävenledes samma giltighet. Utifrån dessa grund- och biformer har grammatikern rätt att förklara vissa avvikelser enligt analogiprincipen. En form, som på detta sätt blivit vederbörligen grundad, är förnuftsenslig och allmängiltig. I det erkända språkstoffet förekom emellertid många former, som icke kunde pressas in i grund- och biformsschemat. För dessa skapades termen šawādd, d. v. s. fristående språkföreteelser. Dessas existensberättigande var knutet allenast till det särskilda sammanhang, där de förekommo. Som förklaringsprincip för andra former kunde de icke användas. Så vitt möjligt fasthöll grammatikern vid den traderade

¹ I nominal-satsen utgöres predikatet av ett nomen eller av en hel sats. Denna satsstyp användes såsom omständighetssats, och genom den föres icke handlingen framåt genom införande av nya moment. Verbalsatsen har subjekt, predikat och objekt i denna ordningsföljd och en finit verbform till predikat. Den användes för att skildra ett nytt moment i berättelsens fortskridande.

² I uppsatsen Zum Verständniss der Methode der moslemischen Grammatiker, Sachaufestskriften, Berlin 1915.

ordalydelsen och sökte på ett eller annat sätt bringa den i överensstämmelse med sitt regelschema. Men i vissa fall gick det inte. Man hade då ett medel, som kunde göra även den motspänstigaste text lydig; det var taqdirmetoden. Enligt denna hade grammatikern rätt att i stället för ett traderat språkligt uttryck underförstå ett annat såsom däri verksamt. Denna metod fick emellertid inte användas godtyckligt. Den var underkastad vissa bestämda regler.

Den arabiska nationalgrammatiken, som från början var beskrivande och registrerande, kom att allt mer och mer domineras av ett spetsfundigt och abstrakt argumenterande. Den upphörde att vara en självständig vetenskapsgren och inordnade sig som ett led bland de normativa vetenskaperna. Denna utveckling kan inte nog beklagas. Genom att fastslå ett visst språkbruk såsom det enda tillåtna, ha grammatikerna i icke ringa mån hejdat den språkliga utvecklingen. Och dock måste vi trots allt vara dem uppriktigt tack samma för det språkmaterial, som de insamlat och åt oss bevarat, och framför allt för det stora arbete de utfört genom att kommentera poetiska och teologiskt-filosofiska arbeten. Utan dessa kommentarer skulle det nu knappast vara möjligt för oss att fullt förstå sådana böcker. Och till sist kan det kanske sägas till grammatikernas försvar, att det levande språkets mästare — trots grammatikerna — ha kunnat utveckla den arabiska prosan till den underbara klarhet och smidighet som utmärker den, då den är som bäst.

Anm. Uppsatsen utgör huvudinnehållet i ett föredrag, som hölls hos Filologiska sällskapet i Lund och som avsåg att för icke fackmän belysa några väsentliga drag i den arabiska nationalgrammatiken.

SKOLDRAMAT OCH STÅNDSSTRIDEN

EN STUDIE I 1600-TALET SVENSKA BONDESKILDRING

AV

GUNNAR JÖRN

År 1674 uppfördes i Söderköping ett skoldrama, REBECCA, En Ny och Andeligh COMOEDIA Tagen aff den första Mosis Bookz 24 Capitel (först skrifwin på Latin aff Nicodemo Frischlino, och nu verterad kortare sammandragen) och på Svenska rijm vthsatt aff Johannes Beronio. Det är en svensk bearbetning av den tyske 1500-talshumanisten Nicodemus Frischlins nylatinska skoldrama Rebecca (från år 1576). Bearbetaren, Johannes Beronius, född i Målilla i Småland, var vid denna tid konrektor vid Söderköpings skola.¹

Skådespelet skildrar, hur Eleazar på Abrahams befallning reser till Mesopotamien och där hämtar Rebecca som brud åt Isak. Stycket slutar med Isaks och Rebeccas bröllop. Gentemot dessa styckets mönstergilla huvudpersoner står Ismael, som festar och jagar och är framställd som en brutal bondeplågåre. Beronius' översättning är mycket fri och utgör en stark sammandragning av originalet, något som han själv anger i rubriken. G. Ljunggren, som redogjorde för skådespelets innehåll i sitt arbete Svenska dramat, påpekade, att Beronius dock gjort en del självständiga tillägg, däribland de i stycket inlagda bondescenerna.²

I den svenska 1600-talsdikten förekomma bondeskildringar till en början huvudsakligen i skoldramat. Bönderna uppträda där, liksom hos de tyska och holländska författare, som utgjorde förebilder för de svenska skoldramatikerna, i fristående scener, inlagda mellan akterna i skådespelen. Dessa »bondeakter» ha tidigt observerats och varit föremål för litteraturhistorikernas intresse. I Svenska dramat refererar och kommenterar G. Ljunggren flera av dem, J. A. Lundell har i sin utgåva av Andreas Prytz' Gustaf then första en uppsats, De folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat, vilken

¹ Om Beronius är ytterst obetydligt känt. Enligt Hanselli i Samlade vitterhetsarbeten XXI s. 321 var han född 1638 i Målilla i Småland, son till en fräsefogde blev han konrektor i Söderköping 1674 och dog 1681. Enligt Uppsala Univ. matrikel inskrevs Johannes Beronius Ostroghotus d. 14 april 1660 vid universitetet.

² Ljunggren, G., Svenska dramat. Lund 1864. S. 506 ff.

huvudsakligen handlar om bondescenerna;³ i sina Studier över 1600-talets svenska dramatik i Sverige och Finland fastslår O. Klockhoff bondeakternas vanlighet i tidens dramatik och påpekar deras intresse som sociala skildringar,⁴ Axel Strindberg citerar dem flitigt i sitt arbete *Bondenöd och stormaktsdröm*.⁵ Det är i dessa instuckna bondescener, *interscena rusticorum*, som man finner det väsentliga av stormaktstidens realistiska allmogeskildring. De lämna ett rikhaltigt material till studiet av samtidens uppfattning om bonden, hans liv och sociala förhållanden.

I Rebeccas andra akt, första scen mötas bönderna Joga och Tore, varvid följande samtal utspinner sig.

Joga: Sij här kommer Tore min granne den luffwen
Huru står tee mä däij, din gamble rofwetiufwer
Jo dhe plä säija / å sant ä hä
Trolla dhe sku haa sit möte mä
Du håller däg braa / och så giör jag
Rätt som wij skulle bort i giestebå i dag.

Tore: Ja Joga tu taler om giestebå
Det blir intet gott det wil jag däij spä,
Icke plä så förra skee
Huru det blier nu det får wij see
Der plä wancka rätter båe blå och gröna
Ryggie Confect och munfiska skiöna

Joga: O käre, alltid gruffwar du däij
Får een icke stunnom tala gale mä.
Men box fälten itt hade jag när glömp
Säg mig däd rätt vta på skempt
Om du intet fick nya åwissninga i gåår
Huru dä i hossbonne gålen testår.

Tore: Joo, joo, guss men iag tror icke annars
Ska någon dijt eller dää tee fannars

³ Lundell, J. A., Om de folkliga beståndsdelarna i det svenska skoldramat (tillägg till författarens edition av A. J. Prytz' *En lustigh Comaedia om Konung Gustaf then första*, Uppsala 1883).

⁴ Festskrift till H. Pipping 1924 (i *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 175), s. 270 ff.

⁵ Strindberg, Axel, *Bondenöd och stormaktsdröm*, 1937.

Så blir iag wäl een och mera den ara
Han ska weta oss båa dhe intet spara.
Iag bler nu så rysker aff det och meer
Iag wånna nu aldrig hwart vth thet bär.
Hwar annan dag ska iag gå i arbete som en träl
Så att må fösmäckta bå krop och siäl.
Tuå daga i weka ska iag wara ett widunder
Ränna i skogen och iachta medh hundar.
Huru många daga tycker igen stå
Som iag får giöra mit arbete påå.

Joga: Lät see, två och halfannan dhe giöre migh fem
Fyra rextera / see der har du dhem.

Tore: Ja du recknar rä som en tooker
Intet ä du wijs .. / och aldrig blir du klooker.
Hör Meer hinner iag icke giöra alt det iag sade
Då ska tu weta arma och bena få bade /
Och det som migh mäst tee hiertat går
Så får jag höra det ofwanvppå.
Her nest blir skrifning, sätten för Roten /
Häff den skälmen i knecktehopen.
Föruthan det ha wij ont om föda
Wij swelta stunnom så wij må liggia döda.
Har iag något stunnom tee bästa
Då kommer wäl dhen som mig wil giästa
Fogden länsmannen och andra meer
Hoosbonne kara dhe slinka och mä.
Och kunde iag aldrig stå migh som iag giör /
Kunne iag icke en konst / som mäij för.⁶ /

På Jogas uppmaning berättar sedan Tore, hur han på våren, då alla hans förråd äro slut, lurar borgarna i staden att ge honom varor på kredit. Joga berömmar hans slughet och berättar i sin tur, att han däremot misslyckats i ett försök att sälja underhaltigt smör: borgaren hade börjat ropa på vakten och Joga fick springa ifrån både smör och pengar. Just när han berättar detta, höra de trumslag och förstå, att »hossbonnen» och hans tjänare äro i närheten. Tore

⁶ Rebecca En ny och Andeligh Comoedia; Linköping 1674, Act. 2. Scen I.

säger sig den dagen inte ha lust »mä honom snorcka», och båda springa sin väg. Hela denna scen saknas i det Frischlinska originalet.

I följande scen kommer Ismael till platsen och finner varken jägare eller bönder. Han rasar och lovar, att han skall klå dem »att ryggen ska bli både brun och blå», och klagar över att »dhe äre nu så giönombitna med hugg Dhe achta hwarken rygg eller lugg». Han skickar Syrus, sin slav, att hämta jägarna Cham och Labrax. När jägarna komma och få en skopa ovett, därför att de inte kommit i tid och därför att de uppådade bönderna inte infunnit sig, ursäktade sig med, att dessa trotsat:

Chamus: Tå wij them tin befalning förkunna
Bee dhe hin håle ränna i skogen som hunna.
Labrax: Det samma må iag ock bekiänna
När iag skal omkring skaltåget ränna
Tå får iag wähl hwad dhe meena
Tordes dhe för ehr / dhe skulle mig steena
Rätt så stor lust / haa bönder att gå i iacht
Som haren medh tromma har giort compact.⁷

Ismael medger svårigheten att handskas med bönder, eftersom »bonden är een luur och sällan from», men Labrax lovar, att nästa gång skall han »kiöra bonden från ålder och plogen, han skal låpa / som han wore galen i skogen».

Den egentliga bondescenen hos Beronius (II: 1) saknas som nämnt i originalet, medan däremot II: 2 hos Beronius bygger på ett par scener hos Frischlin (II, 1 och II: 2). Till förhållandet mellan Beronius' framställning och originalet i denna punkt återkommer jag senare.

I femte aktens enda scen uppträda åter bönderna. Ismael har låtit buda dem till jakt igen. När bönderna komma, tas de emot med hotelser och skällsord:

Labrax: Nu ska du see du Joga tratt
At iagh har een gång fått tigh fatt.
I dagh skal tu see dansen skall gå /
Som iagh pläga digh tilförende spå.

⁷ Rebecca Act. 2. Scen 2.

Ismael: Huru kommer det til / ner iagh låter befalla /
Så komma i aldrih tilstädes alla?
Joga: Fromme Herre / det wancka fölle annat giöra /
Ähn altidh ränna i skogen och kiöra.
Åkären wil ansas / och giäla vth /
Elliest pantes ifrån oss bae oxen och stut.
Och dhett säger iagh / och sanninga är hä /
När sofflet wancker wil brödet wara mä.

Detta svar kommer Ismael att bryta ut:

Är icke dhett een gammal fähunder /
Står han icke och biebber migh mitt i munnen.
Packer ehr hädan och i sku wara snara /
Cham du skal deras skalfogde wara.⁸

Denna scen har ingen direkt motsvarighet i originalet.

Därefter uppträda ej bönderna förrän i slutscenen, under Isacs och Rebeccas bröllop, då också Tores hustru Marie är med. Det är en rent burlesk scen: Joga och Tore berätta om sina upplevelser under bröllopet, d. v. s. hur mycket de ätit och druckit. Till sist råka de i slagsmål, därför att Joga kysser Marie. Replikerna ha i detta sammanhang föga intresse. Även denna scen är fritt uppbyggd.

I sin redogörelse för skådespelet säger Ljunggren, att i Rebecca uttalas frälsebondens harm över hans slaveri under herremannen.⁹ Lundell som återger hela bondemellanspelet, betraktar också böndernas samtal såsom målande samtida svenska förhållanden.¹⁰

Det framgår klart av böndernas samtal, att de lyda under en adlig sätesgård. De tala om »hossbonne gålen», som har anspråk på deras arbetskraft, och »hossbonnen» är en oberoende adelsman. Fogden är endast nämnd i förbigående såsom en av dem, bonden kan vänta gästning av.

Att bönderna i Beronius' Rebecca äro frälsebönder, kan i viss mån anses vara betingat av originalet. I de scener hos Frischlin, där det talas om bönder, är det fråga om en herremans landbönder i

⁸ Rebecca, Act. 5. Scen I.

⁹ Ljunggren, a. a., s. 512.

¹⁰ Lundell, a. a., s. 147 ff.

överensstämmelse med kontinentaleuropeiska förhållanden. Man skulle alltså kunna säga, att originalet ger en anvisning beträffande bondescenernas innehåll. Men Beronius har tydligen inte haft någon svårighet att följa denna anvisning och måla situationsbilder ur den adelsstyrde svenske bondens liv.

I böndernas samtal är det ju Tore, som berättar — Joga spelar huvudsakligen rollen av gyckelmakare. Tore klagar bittert över tillvarons hårdhet och förebrår Joga dennes lättsinne. När Joga skämtar om gästabud, säger Tore, att de enda gästabudsrätter han har utsikt att få äro »Ryggie Confect och munfiska skiöna»; han måste arbeta som en träl på husbondens gård och försumma sin egen, vara jaktmanskap; hinner han inte göra allt han får order om, får han stryk och hotas med utskrivning, födan är knapp, och har han någon gång gott om mat, går det åt, när fogden, länsmanen »och andra meer» komma på gästning. Man finner alla dessa klagomål framförda i den samtida politiska diskussionen om adelsväldet i Sverige.

Tore talar om, att han ofta får stryk, och hans herre Ismael bekräftar senare hans ord genom att berätta, att det lönar sig knappast att slå bönderna längre — de »ähre nu så giönombitna med hugg — dhe achta hwarken rygg eller lugg». Klagomålen över våldsam behandling voro ej ovanliga. Vid 1650 års riksdag infann sig ett utskott från bönderna hos prästeståndet och »besvärade sikh högeligen öffver sin Träldom, ath dhe aff sombilige aff adelen, vthan Lag och dom bastas och bindas, slåss och fångslas och alt theras goda dhem ifråntages». ¹¹ Längre fram under samma riksdag mottog drottning Kristina ett utskott av präster, borgare och bönder, varvid en bonde från Uppland berättade för drottningen, att »hans Husbondhe haffver satt honom på een trähäst halffannan dag, och bundit een stor Järnstång vidh fötterna». ¹² År 1660 måste regeringen tillsätta särskilda dömande kommissioner med anledning av böndernas klagomål över våldsamheter från adelsmäns sida. ¹³

Det är svårt att fastställa, hur vidsträckt giltighet allmogens klagomål över våldsam behandling ägde. Å ena sidan äro i en politisk

¹¹ Handlingar rörande Skandinaviens Historia. 22:a delen, s. 77 (citeras H.S.H.).

¹² H.S.H. 22, s. 164.

¹³ Carlsson, F. F., Sveriges hist. u. konungarna af Pfalziska huset, 2. uppl. 1885, II s. 29.

strid exempel på kroppslig misshandel verkningsfulla argument. Man kan erinra om de medeltida rimkrönikornas propagandaexempel på grymheter begångna mot allmogen av de danska fogdarna. Att å andra sidan godtycklig misshandel förekommit är ovedersägligt. H. Swenne anför ett exempel, hämtat från Hanekinds härads dombok för åren 1650 och 51.¹⁴ En frälsebonde hade av sin husbondes fogde på grund av en försummelse blivit först slagen med en »barkesvej» och därefter kastad i »kistan», där han fick sitta över ett dygn. Av häradsrättens beslut framgår, att denna ej ifrågasatte fogdens rätt att aga bonden.

I sin sammanfattande framställning av frälselandbons förhållande till husbonden påpekar Swenne, att husbonden ej ägde rätt att bestraffa landbon med aga eller fängelse »ehuru det är sannolikt att många adelsmän tagit sig sådan». Det låg nära till hands för adelsmannen att uppfatta den rätt till husaga han ägde gentemot gårdens avlönade tjänare som gällande även landbönderna. År 1723 erhöi också adeln laglig rätt att utdela husaga även till landbönderna, vilket givetvis var en bekräftelse på en uppkommen sedvana.¹⁵ För bönderna var det säkert ofta svårt att rättsligen beivra den. Det ligger säkerligen en sanning i vad ett bondeutskott under en audiens hos prästeståndet vid 1650 års riksdag framhöll. Bönderna ville inte gärna utpeka särskilda adelsmän, eftersom de fingo »dheraff större förfölielse aff dhem dhe klagade på».¹⁶ Det är emellertid huvudsakligen före 1650 klagomålen av denna art äro vanliga.

Tore är vidare förbittrad över de många dagsverkena på adelsgården. Han säger, att han får arbeta varannan dag, d. v. s. tre dagar i veckan, och lägger dessutom till två jakt dagar, då han måste ränna i skogen. Han skulle då inte ha haft mer än en dag till sitt eget jordbruk, och även om man drar ifrån de två jakt dagarna, som inte gärna kunde ha regelbundet återkommit, blir det onekligen en mycket tyngande arbetsböda. Det är möjligt att härvidlag jämföra Tores uppgifter med de faktiska förhållandena.

Dagsverksskyldigheten ingick i bondens skatt till kronan. Så till exempel erlades en del av den årliga räntan i form av dagsverken.

¹⁴ Swenne, H., Svenska adelns ekonomiska privilegier, 1612—1651, 1933, s. 298.

¹⁵ Swenne, a. a., s. 297 o. 300.

¹⁶ H.S.H. 22: 110.

Enligt Swenne¹⁷ drog sig inte kronan för att i största möjliga utsträckning utnyttja böndernas arbetskraft vid allmänna arbeten av olika slag. När jorden förlänades till adelsmän, mottogo dessa också rätten att utkräva dagsverken. Frågan är då, om detta kom att innebära en ökning av bördan. Enligt Heckscher är det uppenbart, att den genom förläningarna ökade säteribildningen innebar en ökad dagsverkskyldighet för bönderna och alltså i större utsträckning än tidigare förde dessa bort från brukningen av deras egna hemman.¹⁸ Swenne har beräknat antalet dagsverken pr år och mantal vid en sätsgård till omkring 30 men anmärker, att några avtal i allmänhet inte gällde mellan bonden och adelsmannen.¹⁹ Enligt J. Gardberg bestämde Axel Oxenstierna år 1651 för Kimito friherreskap, att krono- och frälsebönderna skulle göra 2 dagsverken i veckan under sommaren och 1 om vintern, skattebönderna 1 dagsverke i veckan,²⁰ varigenom man ju kommer upp till betydligt högre siffror. Gardberg meddelar dessutom, att Axel Oxenstierna krävde extra hjälp med allehanda arbeten av friherrskapets bönder utan motsvarande avdrag i deras skatt. I sitt testamente erkände Oxenstierna, att arbetena kunnat utkrävas till stor del beroende på böndernas goda vilja, och framhåller, att förhållandet mellan honom och hans bönder varit gott i motsats till vad som varit fallet hos en del andra adelsmän, »som skarpt och tätt nog skuritt hafver intil huden, så väl i Lijfflandh som i Sverige och Finlandh».²¹ Att på olika håll ännu mer utkrävts än i Kimito kan anses säkert, och Tores uppgifter om antalet arbetsdagar på husbondegården behöva inte vara så särdeles överdrivna. Klagomål över godtyckligt pålagda dagsverken äro också mycket vanliga vid tidens riksdagar; de uttalas med skärpa under 1640-talet²² och återkomma under 1660-talet.²³

I fortsättningen kommer Tore in på andra stora bekymmer, som förbittra frälsebondens tillvaro. Om han inte hinner till husbondens belåtenhet göra arbetet, så får han höra: »Her nest blir skrifning

¹⁷ Swenne, a. a., s. 145.

¹⁸ Heckscher, E., Sveriges ekonomiska historia, första delen, s. 325.

¹⁹ Swenne, a. a., s. 300.

²⁰ Gardberg, J., Kimito friherreskap, Hfors 1935, s. 87.

²¹ Gardberg, a. a., s. 21.

²² Jfr Heckscher, a. a., s. 335; Löwgren, B., Ståndsstridens uppkomst, 1915, s. 135.

²³ Jfr Carlsson, a. a. II, s. 9.

sätten för Roten / Häff den skälmen i knektehopen». De citerade uttrycken bära en stark prägel av att vara upprepade, välkända hofelser. Bakom låg också en av bönderna klart fattad realitet.

Utskrivning av krigsfolk hörde till de tyngsta bördorna under denna tid — mellan 1611 och 1660 var det inte många år utskrivning ej förekom. Bonden var ovillig att gå ut i krigstjänst — Odhner berättar om självstympning, mutförsök och massrymningar i samband med utskrivningarna.²⁴ Dessa skulle förrättas av landshövdingen och en kommissarie i närvaro av häradshövding, nämnd, fogde och länsman.²⁵ Som bekant uttogs en man ur varje rote på 10 man.

För de bönder, som sutto på hemman, bortförlånade till adelsmän, blevo förhållandena annorlunda. Frälsebönderna drabbades å ena sidan lindrigare än skattebönderna av denna börda — deras rotar voro nämligen dubbelt så stora som skatteböndernas. Å andra sidan fanns för frälsebonden en större risk för godtycklig behandling. Efter år 1627 fick nämligen adelsmannen rättighet att själv utse knekt för sina bönder.²⁶ Han fick därigenom en utomordentlig makt över dem, kunde — åtminstone teoretiskt sett — göra sig kvitt en trotsig eller försumlig bonde genom att låta skriva honom till knekt. Blotta hotet måste ha varit tillräckligt att injaga skräck. I en dansk relation från år 1643 om tillståndet i Sverige säges också, att bönderna icke vågade väcka rättegång mot sina herrar av fruktan för utskrivning.²⁷

I denna punkt återger alltså Tores skildring en av tidens frälsebönder väl känd erfarenhet.

I Rebecca kan man alltså ifråga om bondescenernas detaljer verifiera överensstämmelsen med faktiska förhållanden i 1600-talets Sverige. Rebecca ger glimtar ur den svenske frälsebondens liv.

Tores klagan över bondelivets besvärligheter står ej ensam. I tidigare skoldramer, sådana som Samuel Petri Brascks *Filius Prodi-*

²⁴ Odhner, C. T., Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, 1865, s. 204.

²⁵ Swenne, a. a., s. 220.

²⁶ Swenne, a. a., s. 228.

²⁷ Löwgren, a. a., s. 28.

gus och Mars Germanicus Victus eller Jacob Chronanders Surge, alla från 1640-talet, föra bönderna fram likartade klagomål. Officiellt uttalas de vid riksdagarna allt sedan 1630-talet. Det är de ofrälse ståndens opposition mot det hotande adelsväldet. Denna »ståndstrid» kulminerade som bekant vid den oroliga riksdagen 1650. De ofrälse stånden enade sig då om en gemensam »protestation», där det bl. a. klagades över, att allmogen plågades av höjda skatter, odrägliga dagsverken, övervåld och misshandel och att många bönder drevos från sina gårdar.²⁸ De ofrälse önskade en genomgripande reduktion.

Mot denna bakgrund måste man se Tores utgjtelser i Rebecca. Det svenska samhället hade en aktuell bondefråga. Bondescenerna visa brottstycken ur diskussionen kring denna.

Bondeskildringen i Rebecca är karakteristisk för situationen redan omkring år 1650. Rebecca uppfördes och trycktes emellertid år 1674. Har det under detta kvartsekel inträffat några sådana förändringar, som göra mellanspelets tidsskildring mindre adekvat?

De klagomål, som framföras i Tores och Jogas repliker, förekomma också i tidens officiella handlingar efter år 1650. År 1660 tillsatte regeringen utomordentliga domstolar för att döma i tvister mellan bönder och dessas adliga herrar angående böndernas behandling. När domstolen gav bönderna rätt, fastställde rådet domen under motiveringen att »någorlunda tillfredsställa bönderna, hwilka vid riksdagen kunde få allt för mycket att lamentera öfver».²⁹ Vid samma tid knotade bönderna över adelns utskrivningsrätt. Utskrivningsbördan blev efter 1660-talets fred åter aktuell i början av 1670-talet, då krig på nytt hotade — år 1672 års riksdag beviljade två utskrivningar.³⁰ Vid samma riksdag hänvisade prästeståndet till 1650 års protestation med dess sammanfattning av de ofrälse klagomål mot adeln, varjämte de ofrälse i en gemensam skrivelse begärde upphävandet av den år 1671 utfärdade adliga gårdsrätten, som gav adeln en vidsträckt disciplinär myndighet över sina tjänare.³¹ Klagomålen voro således vid 1670-talets början fullt aktuella.

Jag har påpekat detta, därför att det har hävdats, att bondescenerna i Rebecca ej äro skrivna av Beronius utan härröra från 1640-

²⁸ Löwgren, a. a., s. 135.

²⁹ Carlsson, a. a. II, s. 29.

³⁰ Carlsson, a. a. II, s. 281.

³¹ Carlsson, a. a. II, s. 276; jfr Swenne, a. a., s. 296.

talet. Denna hypotes bygger på den omständigheten, att Rebeccas bondeakter återfinnas i en tryckt samling bondscener, varur Beronius tänkes ha hämtat sitt mellanspel. Denna samling bär titeln *Ett Mycket Lustigt Och Kortwilligt Tidfördriif / Hwilket någre kortwillige Dane-Männ hafwer Agerat sig emellan om mångahanda Discusser*.³² Tryckår och tryckort saknas. Samlingen uppmärksammades först av Klemming, som emellertid uppfattade den som ett slags sammanhängande bondekomedi från tiden o. 1690.³³ Såsom sådan nämnes den också av Ljunggren, som dock ej sett den.³⁴ I en uppsats *Studier över 1600-talets svenska dramatik i Sverige och Finland*, publicerad i *Festskrift till H. Pipping*, har O. Klockhoff³⁵ ägnat samlingen en närmare granskning, varvid han framfört hypotesen, att den härstammar från 1600-talets förra hälft.

Klockhoff fastslår, att de 12 scener, varav samlingen består, måste vara mellanspel, hämtade ur olika komedier. Han söker också genom en undersökning av innehållet och de uppträdande personerna sammanställa de scener, som tagits ur samma skådespel, och kommer till det resultatet, att scenerna 1—3, 4 och 7, 5—6, 8—11 hänga samman, varför han antager, att *Tidfördriifs* utgivare hämtat materialet ur fyra skolkomedier. Den tolfte scenen, *Gifft-Glamm*, har en annan prägel och finns tryckt som bröllopskväde 1691. Alla bondescenerna utom denna sista äro enligt Klockhoff skrivna på östgötadialekt. Han anser därför troligt, att de haft samme författare³⁶ och att de uppförts i Linköping i samband med skolkomedier.³⁷

Sin uppfattning om *Tidfördriifs* ålder stöder Klockhoff framför allt på den i de olika scenerna förekommande skildringen av bondens betryckta ställning. Han anser, att denna skildring är träffande närmast för situationen på 1640-talet, och drar upp jämförelser med scenerna i *Chronanders Surge*. För en belysning särskilt av frågan om Beronius' författarskap till Rebeccas bondescener är det därför nödvändigt att något närmare granska innehållet i *Tidfördriif*, vars realistiska bondescener även i sig själva äro värda uppmärksamhet.

³² I Kungl. Biblioteket. Opaginerad.

³³ Klemming, G. E., *Sveriges Dramatiska Litteratur*, 1863, s. 62.

³⁴ Ljunggren, a. a., s. 513.

³⁵ a. a., s. 270 ff.

³⁶ a. a., s. 276.

³⁷ a. a., s. 287.

Den första scenen (I) har som överskrift *Interscenium primum* med underrubriken *Bonden och hans Hustru talas wijd*. Stämningen är i denna dialog en helt annan än den man brukar möta i mellanspelen. Bonden prisar den dag han föddes och säger sig vara lyckligare än alla bönder i Östergötland: han behöver inte tigga, visthuset är välförsett, öl har han i tunnor, fähuset är fullt med kreatur, på gårdet står vacker säd o. s. v. Det bästa är dock, att Gud gett honom en sådan präktig kvinna, som är vacker att se på, som kan väva, koka och spinna och som sköter huset så bra, att han kunde vara borta 15 år utan att det märktes hemma. Hustrun kommer så ut till honom på gårdet, berättar vad hon gjort hemma och avvärjer hans beröm; de kyssas och smekas och följas åt hem, för att bonden skall få lite mat — hustrun lovar honom sätta fram en smörask och en hålkaka, tills hon hunnit laga något mer.

Det är alltså en humoristisk scen, i vilken man emellertid fäster sig vid den idylliska stämningen. Bondeakternas äktenskapsscener äro i regel fyllda av gräl och slagsmål, här tecknas ett lyckligt äktenskap, och både bonden och hans hustru framstå i sympatisk dager. Man finner motsvarigheter i holländsk samtida bondeskildring, t. ex. *Jac. Cats Galathea*.

Den andra scenen (II), som har rubriken *Interscenium secundum Rusticorum*, utgör ett samtal mellan bönderna Mårten och Pär. Den har en annan prägel.

Pär har tydligen varit inne hos en adelsman, där det pågått gästgärd. Han har emellertid inte fått smaka ens en bit av en kaka och utbrister förargad, att en bondes sak nu inte aktas så mycket »som en beer den andra kyssa seg baak». Mårten instämmer och tillägger, att när det gäller dagsverken, då glömmar man inte bonden, han får gå med matsäcken på ryggen för att

»Köra deras Åker / slå deras Äng /
Så Hööt ätter Lijen ligger rätsom en Sträng /».

Men att bönderna lida stor nöd, det bryr man sig inte om. Mårten berättar så om alla vidrigheter. Föregående året har det varit missväxt på hö, säden har man måst ge till kreaturen, vilket inte hindrat, att dessa dött bort. En häst har stupat:

»i Sija räkna ia hwart ett Reffbeen /»,

en annan har länsmannen ridit ihjäl; kor, får och svin hungra:

»Swijna gå grymta låta illa om Föa /
The Stackare lija ee Fanners Pijna /».

Så har han haft gästning av länsman och fogdekarl och inkvartering av utländskt krigsfolk, som tappat ut ölet, slaktat gås och höna och varit närgångna mot hustrun. Han slutar sin långa klagan med att utlagorna ständigt ökas och att han tror det snart är ute med honom.

Pär har liknande erfarenheter:

Alt thet tu säger Granne är wist och sant /
Dä samma plä å gå mäy i Hand /
Ja står op om Mårna klåcka ä siu /
Skam få den som lägger säy innan halfgångs tu /
Ia ärjer ia körer bå åter å fram /
Men Hwem som taar weet / wete då skam /
Innan ia får läggia ut gammal Räst /
Tijonde the Kyrkia / Tijonde the Präst /
Saltpetters Hielp och Pälsagääl /
Må iag icke wara en armer Trääl /
Siussfäls Penningar å stoorä Gääla /
Uthlagor gå öfwer heela Wäälä /
Så haar ia hwarken Strumpor eller Skoo /
Gu weet huru en ska stå för Boo.

I Mårtens replik konstaterar denne, att man inte har annat att göra än tiga, ty annars »slänga the oss i en Kneckte-hoop». Scenen slutar med att de båda gå hem till Mårten för att smaka hans kalvdans och öl.

Det är som synes de vanliga klagomålen. Att de bittra orden i början om missaktningen för bonden och klagomålen över dagsverkens syfta på adelsmän är troligast, men situationen är ej så klart tecknad som i Rebecca. Pär räknar upp en del skatter. »Tionde till kyrka, tionde till präst» var den tredje-del av den gamla kyrkotionden, som sedan Gustaf Vasas tid var anslagen till underhåll åt kyrka och präst. »Saltpetters Hielp» var ett gammalt besvär för allmogen att förse kronans salpeterbruk med nödiga ingredienser,

underhålla husen och lämna dagsverken. Efter 1630-talet betalades gården i pengar.³⁸ »Stoora Gäla» är landtågsgården, ursprungligen en extra gård till krigsfolkets underhåll, vid denna tid att betrakta som en stående skatt. Den erlades i persedlar och pengar.³⁹ Skjutsfärdspengar var en skatt, genom vars erläggande allmogen skulle befrias från skjutsnings- och gästningsskyldigheten. På 1642 års riksdag beslöts ersätta böndernas skyldighet till gästning och skjutsning med en penningskatt. Beslutet blev emellertid ej verkställt förrän 1649, då alltså denna skatt erlagts *första* gången. Denna omständighet skulle således kunna tyda på att i varje fall denna scen inte kan vara äldre än 1649. Emellertid fäster man sig vid att Mårten samtidigt omtalar, att han mottagit gästning av såväl länsman och fogde som krigsfolk samt fått lämna ut sin häst till länsmannen. Vad krigsfolket beträffar var dock detta undantaget; även efter 1649 måste bönderna mottaga trupper.⁴⁰ Det är också omvittnat, att långt in i Karl XI:s tid olaga gästning förekommit,⁴¹ varför alltså bönderna både fått betala skjutsfärdspenningar och ändå lämna friskjuts och taga emot gäster.

Om ett försök till olaga skjutsning handlar nästa stycke (III), som har rubriken Interscenium Tertium.

Där uppträda Histriolus, som vill tilltvinga sig friskjuts, och Rusticus, vilken visar sig heta Mårten. Anslaget är folkviseartat:

Histriolus: Daisen Daisen Danneman /
Hwar du ä hemma säy mäy för sann.
Rusticus: Mitt Hemma ligger här ifrå fiärr /
Ia ä hemma i Skränekärr /
Histriolus: Hå ästu hemma i Skränekärr /
Fort fort å sala mäy e Mörr
Ty Zedel haar iagh ther på /
At iagh skal hoos tigh Häst få.

Bonden är emellertid misstänksam och ber Larvator läsa vad som står på sedeln. Det visar sig, att denna är utfärdad för en annan

³⁸ Swenne, a. a., s. 119 ff.

³⁹ Swenne, a. a., s. 104 ff.

⁴⁰ Swenne, a. a., s. 356.

⁴¹ Carlsson, a. a. IV, s. 173

bonde. Histriolus och Mårten börja nu gräla, varvid den förre skryter med vad för en märklig karl han är:

kan skeep du menar ia intä länger borta har warit /
Än emällan Ungen och Spishelen farit /
Ia Ia haa besedh Sköffde och Io
Thesslikes och så Nobis Kroo /
I Jämmerby haar iagh också warit /
Åthskillige Rariteter där förfarit /
Och genom mitt resande har ia så stort Beröm lagt.

Mårten blir inte imponerad utan gör narr av honom, varpå Histriolus drar värjan. Mårten går emellertid på honom med yxan, och Histriolus tar till flykten, ropande:

Å hålt Danneman mä dij långa yx /
Hiernan ligger migh alt nedh i Byx.

Nu kommer grannbonden Pär och vill hejda Mårten, säger att det syns på den främmandes kläder, att denne är en förnäm man, som det är farligt att antasta. Men Mårten utbrister förtrytsamt:

Dä wånne Skam om han wore å Konga-ätt /
Han får intet ändå göra meer än rätt /.

Mårten tycker det är det enda rätta sättet att behandla dem,

Som altij wilja rija på Bönner grå /
Om de än komma frå Fanenom /.

Mårten slutar sin replik och scenen med en direkt uppmaning:

Samma Exempel wil ia ehr Dannemän befalla /
I haa inte behof krypa i Röfwa på alla.

Oaktat anspeglingen på bondens besvärligheter är denna scen liksom den första humoristisk. Åskådarna skola skratta. Men skämtet går inte ut över bonden utan över den fint klädde främlingen, som gör en löjlig och slät figur. Bland de samhällsskildrande bonde-scenerna intager denna en särställning — bonden är karsk och själv-

medveten, håller på sin rätt och uppmanar andra bönder att göra detsamma.

Stycket gör i vissa avseende ett rätt ålderdomligt intryck. Som sagt påminner anslaget och överhuvudtaget de första replikerna om folkvisans uttryckssätt. Knitteln har färre stavelser än vad som eljest brukas i de dramatiska arbetena. Själva innehållet lämnar inga hållpunkter för dateringen, då det endast rör sig om skjutsningen. Möjligen bygger scenen på en visa.

Efter detta stycke står Finis. På grund härav och därför att bönderna i de två sista styckena (II och III) heta Márten och Pär, antar Klockhoff att dessa tre scener tillsammans utgjort ett mellanspel i en komedi, vilket även förefaller sannolikt.

Nästa scen (IV) har som rubrik Bondens Frijerij. En bonde, som tydligen heter Joga, vill gifta sig, eftersom han brukat ett hemman halftannat år. Han är inte nöjd med sockenflickorna utan friar till en stadsdam men blir snöpligt avvisad av damen:

Drag på Bygden tin Dööpesööl /
Och tag en Bondetösa.

Då bonden blir närgången, kommer till damens försvar en man, som håller över honom en »Pått .. medh Drägg», varpå bonden svärjande ger sig av och beslutar söka sig en kvinna »på Bygda» bland sitt eget folk.

De två följande scenerna, som ha rubrikerna Interscenium (V) och Interscenium secundum (VI), innehålla samtal mellan monsieur Flateur och Madam. På franskblandad svenska föra de en galant konversation, varvid Monsieur gör Madam sin kur. Hon visar sig mycket lättrövråd, och i den andra scenen (VI) talar hon om bröllop. Slutet av denna scen är i det bevarade exemplaret defekt, men det framgår, att Monsieur inte tagit sin kurtis så allvarligt.

Dessa två scener äro alltså inte bondeskildrande. I den därpå följande (VII) uppträda däremot Bonden och hans hustru, och det visar sig att det är samme bonde, som friat till stadsdamen. Han heter Joga, berättar, att han friat till en »Köpstas Gänta» men sedan fått en bondkvinna. Till yttermera visso träffar han i scenen köpstadsdamen, som fortfarande är utan man: han hånar henne och säger sig se, att hon börjar bli ålderstigen och att det är ont om

kavaljerer. Hustrun förebrår honom, att han är stygg mot »den stackars Flicka». Hon tycker han bara skall vara glad att han inte blev gift med denna, som varken kan spinna eller väva, och räknar därefter upp alla sorters vävnader hon är duktig i, varpå scenen slutar med att hon bjuder honom på brännvin och socker. Här är alltså åter en situation ur ett lyckligt bondeäktenskap.

Som Klockhoff påpekat, är det tydligt, att denna scen hänger samman med det stycke, som kallas Bondens Frijerij, liksom naturligtvis de två scenerna med Monsieur och Madam höra ihop. Enligt min mening äro alla fyra scenerna sammanställda till ett mellanspel. Stadsdamen i första stycket avvisar bonden, eftersom han inte är tillräckligt fin »cavalleur». I andra stycket uppvaktas hon av en dylik, som i det tredje överger henne. I den fjärde är hon ensam och avhånas av bonden. För denna tolkning talar också en del formella fakta. Tidfördrijs bondescener äro i allmänhet skrivna på den i skoldramat vanliga knitteln: parvis rimmande verser med fyra höjningar. I de scener, där Monsieur och Madam samtala, möter däremot samma versmått, som var vanligt i den strofiska, fyraradiga lyriken: varannan rad fyra, varannan rad tre höjningar och varannan rad rimmande:

Votre Serviteur Hiertans Madam,
Min Roos och ädle Lillia /
Aff eder Dygd iagh bringat ann /
At upwachta ehr willja /

I Bondens Frijerij äro bondens repliker genomgående på parvis rimmad knittel, under det att jungfruns äro avfattade i samma versmått som i monsieurs och madams samtal:

Ach tu tin olärde Beest /
Som wil i Staden gillia .. /
Och oss ey Jungfrur kalla weest /
Madam, Rooser och Lillier.

Man lägger ju här också märke till överensstämmelsen i uttrycksätt. I Bondens Frijerij förebrår jungfrun bonden, att han inte har vett att kalla henne »Madam, Rooser och Lillier», i det följande stycket tilltalar Monsieur damen:

Votre Serviteur Hiertans Madam,
Min Roos och ädle Lillja /

Några absolut säkra slutsatser kunna visserligen inte dragas ur dessa överensstämmelser, på grund av att både uttryckssätt och versmått under stormaktstiden användes på ett mycket konventionellt sätt. Men till dessa fakta kommer också den omständigheten, att Tidfördrijs utgivare sammanställt scenerna på ett sådant sätt, att det stöder min uppfattning. Om han skrivit av mellanspelen ur komedier, är det troligt, att han tagit dem i den följd de förekommit. Då Bondens Frijerij och Bonden och hans Hustru utan tvekan höra samman men här avbrytas av de två galanta scenerna, har det tydligen varit utgivarens mening, att också dessa höra dit.

Uppfattat på detta sätt har mellanspelet en viss tendens. För det första tycks det vilja inpräglade, att bonden bör hålla sig till sitt stånd och ej söka fika efter giftermål med fina damer i högre kretsar. Skämtet går emellertid till sist inte ut över bonden utan över stadsdamen. Stycket förlöjligar vidare galanteriet och vill tydligen visa, att sådant straffar sig: stadsdamen blir utan man.

Motivet bonden som friare i högre samhällsklasser var gammalt. I medeltidens fabliaudiktning, fransk farce- och novelliktning från 1400- och 1500-talen skildras bönder, som gifta sig över sitt stånd.⁴² Bonden skildras därvid i regel förlöjligande som den tölpaktige och enfaldige, som i äktenskapet bittert får sota för sin högfärd. Även i 1600-talets franska komediktning förekomma liknande fall, så t. ex. i Molières »George Dandin» (1668),⁴³ där skämtet också går ut över bonden. I ett par senare franska komedier, Hauteroches »Le Deuil» (1672) och Barons »Les enlevemens» (1685) uttalar sig emellertid bonden själv mot svågerskap med adelsmän; bonden i det senare stycket faller omdömet, att var och en lever lycklig endast i sin egen samhällsklass.⁴⁴ Tankegången är ju densamma i Bondens Frijerij och Bonden och hans Hustru.

Den följande scenen (VIII) är inte ens med ett slutstreck skild från den föregående, vilket annars i regel förekommer mellan sce-

⁴² W. Menschel: Der liter. Bauerntypus in der französischen Dichtung des 16. u. 17. Jahrhunderts, Greifsw. 1912, s. 5. o. 12.

⁴³ Menschel, a. a., s. 83 f.

⁴⁴ Menschel, a. a., s. 105 ff.

nera. Den har som överskrift Interscenium Rusticorum och utgör ett samtal mellan bönderna Joga och Matz.

Joga är orolig för att bli utskrivnen till knekt, han har hört sägas, att de båda äro påtänkta. Han lovar, att »Fogdebyckan» skall få veta av honom, innan han måste ge sig ut, men tänker försöka muta »Krabben» med ett par alnar, så kanske han blir förklarad för gammal.

Matz tycker inte utskrivningen är något att vara rädd för, soldat har han varit förr, och det var inte det sämsta:

Ja har fölla förra i den hoopen watt /
Men då ha ia inte behof tee ligga å draga Skatt /
Å om ia nånten heter Matz
Kumme ia där tee / finge in Lyttnas plas /
Ja kan skee dä som mera ä /
Ja tolä ändå blij Capperal mä /
Dä lefwa många under compani än i Daa /
Som weeta wa Soldat Matz waa /

Han berättar därefter, att han varit med i Stångebro slag och stormningen av Kokenhusen. Efter skildringen av dessa bedrifter övergår Matz till att tala om hur illa han behandlas av sin käring i stugan och slutar med en jämförelse med krigarlivet:

Men då waa lill bättre den Tij ia waa Soldat /
Då waa ia lill frij för Käringe haat /

I fortsättningen utbreder sig Joga om sitt hårda arbete och om årets fina skörd och lovar till sist ställa till med ett stort gästabud.

Man lägger i denna scen särskilt märke till, att utskrivningen, som bönderna annars alltid tala om som bland det värsta de kunde råka ut för, här vidröres i en helt annan ton. Joga tycker visserligen det vore obehagligt, men Matz söker på allt sätt övertyga honom om att krigarlivet har sina mycket fördelaktiga sidor. I det avseendet är detta samtal ensamstående i tidens bondeakter. Överhuvudtaget utmärkes scenen av att båda bönderna taga ganska lätt på sina bekymmer.

Klockhoff har sökt att i Matz' anspelningar på Stångebro slag och Kokenhusens stormning, som ägde rum under Karl IX:s tid, få en

hållpunkt för dateringen. Han anser, att scenen måste ha skrivits, medan dessa händelser ännu voro i friskt minne bland de äldre hos allmogen, alltså inte gärna senare än 1630-talet. Klockhoff förutsätter, att de betydligt större, senare krigshändelserna under Gustaf Adolfs och hans efterträdares tid måste i folkets medvetande ha skjutit undan de tidigare. Detta är emellertid ett antagande, som knappast har något stöd i verkligheten. Det är inte de största krigsbragderna, som leva längst i folkets minne. Traditionens styrka i fråga om Stångebro slag är ovedersäglich. Klockhoff påpekar själv, att ett par rader i Matz' berättelse anspela på ett rim om Stångebro slag:

Men hä står en Steen på Gunpella Backä
Dänn haa försvarat mång Blykuula för Matzas Nacke.

I Sveriges historiska och politiska visor, utgivna av G. O. Hyllén-Cavallius och George Stephens 1853, återges rimmet på följande sätt:

Vid stenen på Gumpekulla backe
Der gömde Ola sin tjuvenacke.⁴⁵

Enligt Fryxell skulle bönderna i trakten ännu på hans tid ha upprepat detta rim.⁴⁶ Man finner också i Historiska och politiska visor ett i jämförelse med efterföljande periods krigsvisor ovanligt stort antal, som handla om Stångebro slag och svenskarnas härfärd i Livland 1601, däribland Kokenhusens stormning, alltså just det som Matz anspelar på i stycket, vilket visar, att dessa händelser haft ett starkt grepp om folkfantasi. Omnämmandet av dessa händelser kunna knappast tjäna som bevis för att scenen tillkommit under något av de första årtiondena av 1600-talet. Det förefaller troligast, att Matz' replik är byggd på någon i Östergötland på denna tid känd folkvisa.

Om denna scen alltså icke framställer bondens liv i någon mörk dager, är däremot den nästa (IX) desto dystrare. Den har som överskrift Actus 4 Scena 3., vilket givetvis åsyftar dess plats i det skådespel, varur den är hämtad. Bönderna heta också här Matz och Joga, och deras samtal rör sig om soldaternas framfart under en inkvartering eller genommarsch. Matz finner Joga krypande ute på gärdet

⁴⁵ Sveriges hist. och politiska visor, s. 207.

⁴⁶ Fryxell, A., Ber. ur Sv. Hist. IV, 4. uppl. 1846, s. 264 f.

och frågar, vad som står på. Joga är vettskrämd och frågar ögonblickligen, om Matz haft besök av några knektar. Matz berättar:

Mij Marit stoo i Boa å skulle sichts /
Aldrij wijste hu Olet å för än Gålen wa full mä knechta.
Ingen annan unfflycht hu i hastighet får /
Utan kryper bort i en Miöl-Lår /
Men ia menar de sökte war Winckel å Wrå /
The däs de funne hwar den Stackaren låå /
Hu böria genast tee å roopa Mattes /
Ja tee ett paar Fötter ble illa tee fress /
Ja tänckt först hu haa bleet rädd för Råtter /
Som altij plä springa där fram å åter /
Men rä som ia genom Boo-springa såå /
Så feck ia see hwar den Stackaren låå /
Ändå hu ha dem länge bett /
Så ha de lill halsen å henne wrett /
Gu ska weta wa Hierta ia fick /
När ia så där wancka sådant skick /
Dee blee mäy warse / de til roopa å skrija /
Jaa tee paar Fötter / dä wa inte tij tee bija.

Han berättar vidare, hur han lupit undan för deras bössor till häst-hagen men där funnit, att knektarna lagt beslag på alla hästar, och då fått brått att fly därifrån. Joga får tydligen därefter ordet, oaktat hans replik ej är angiven i trycket. Han berättar om att han krupit undan i logen, men soldaterna hade satt eld på denna, så att han måste smygå undan »som en rumpelös Hund». Scenen slutar med att han tycker sig höra en trumma och tar till benen.

Skoldramernas bondescener innehålla flera exempel på det in-kvarterade krigsfolkets framfart mot civilbefolkningen. Även här-vidlag är det möjligt att verifiera skildringarnas överensstämmelse med verkligheten. Ett ovanligt drastiskt exempel finner man i lands-hövding Harald Stakes ämbetsberättelse rörande Bohuslän för åren 1661 och 1662:

»Dhen Militien som å Landet här j Länett legat hafwer, så wäll dhe tuenne Tyske Regementerne, som först introduceradis, som dhe effter dhem ankomme bådhe Ryttare och Drågouner, hafwer man

inte mindre effter dhen ordningh och Staat som gifwen warit, låtet behöri-gen vnderbringa, tractera och sine wisse Hemman på Hästar och fordehl till dehle. Och ändåch dhet Tyske fällket fuller greep något wjdt omkringh sigh, och blef landet, som elliest af krigett wardt hehlt förblåttadt, med kosthåll och annor tunga så suårt och öfwerläget, at dhet syntis lika som allmogen hoos hvilke dhe wåro inlagdhe, alldelis wille gå vnder, som och een dehl för såden öfwerlast måtte quttera sine Huus och hemman, och antingen vthi Städ-erne låte hyra sigh till skieps folk, eller och alldelis wjke vthaf Landet . . .

. . . be:te Tyske Rytterj, oachtadt huadh straf dhem påladis och at dhe såge huru dhen ena effter dhen andra för sine missgiärningar skull fördis till döden, inte kundhe afstå medh dheres insolentier, vthan så wäll på wägar som annorstädis föröfwedhe öfwerwålld, och dher medh förskräkte dhen eenfaldige allmogen.»⁴⁷

Situationen i det här relaterade fallet var visserligen exceptionell, eftersom det rörde ett nyerövrat landskap, som nyss förut varit krigsskådeplats. Men det är å andra sidan att märka, att man här har en officiell ämbetsberättelse, som säkerligen inte överdrivit.

Emellertid fäster man sig i Matz' och Jogas ruskiga skildring vid en del detaljer, som äro uppenbara överdrifter. Matz berättar om behandlingen av hans hustru:

Ändå hu ha dem länge bett /
Så ha de lill halsen å henne wrett /

och talar sedan om, att också dottern Kaisa misshandlats till döds. Såsom knektarnas framfart här skildras, uteslutande inriktad på att mörda och förstöra, påminner den om härjningarna av byar och städer under 30-åriga kriget. I själva verket torde mönstret för Matz' och Jogas berättelse vara en bestämd skildring av grymheter under det tyska kriget, nämligen Samuel Petri Brascks skådespel Mars Germanicus Victus. Brasck framställer där, hur soldaterna mörda en moder och ett barn och våldtaga en kvinna, och i den ene bondens klagan finner man följande rader:

⁴⁷ H.S.H. 31, s. 410 ff.

Min Häst och Hårsa ha the bortrijdit
Halsen aff Hustrun hafwa the wrijdit.⁴⁸

Matz använder samma uttryck.

De två följande scenerna (X och XI), av vilka den första har rubriken Rustici: Joga Tore, den andra Act. ultimus Rusticorum, äro de som finnas i Beronius' Rebecca. Efter dessa står med stora bokstäver Finis, varefter som sista scen (XII) följer Gifft-Glamm Mellan twenne Drängiar på Bygden, enligt Klockhoff också tryckt som bröllopskväde år 1691. Gifft-Glamm är ett samtal om äktenskap och har i detta sammanhang ej så stort intresse.

Som Klockhoff påpekat, måste Tidfördrijf betraktas som en rad mellanspel, hämtade ur olika, till största delen okända komedier. Jag kan emellertid inte helt följa hans gruppering av scenerna. Han förutsätter som nämnt⁴⁹ fyra komedier och följande gruppering av scenerna: I—III, IV och VII, V—VI, VIII—XI. Att I—III höra samman är odisputabelt. I fråga om de följande styckena har jag sökt visa, att IV—VII böra betraktas som en enhet. Däremot anser jag ej, att VIII—XI bilda ett enda mellanspel. Klockhoff bygger sin uppfattning härom därpå, att i dessa fyra scener bär den ene bonden namnet Joga och är enligt Klockhoff en bestämd typ: sorglös, godmodig och självbelåten. Förekomsten av samma namn kan man emellertid inte bygga på, komediernas namnval är stereotyp, och Joga har olika motspelare: i VIII och IX Matz, i X och XI Tore. Jag kan inte heller finna, att Jogatypen är så utpräglad. I VIII är det han, som är orolig för utskrivningen och ej Matz, i IX äro de båda lika rädda för knektarna. X och XI, alltså de scener, som förekomma i Rebecca, visa däremot den Joga, Klockhoff antytt. Jag får således följande gruppering: I—III, IV—VII, VIII—IX, X—XI. XII är ju helt fristående.

Klockhoff låter sedan sin gruppering stödja sin hypotes om dateringen av Tidfördrijf, nämligen att samlingen tillkommit under förra hälften av 1600-talet. Enligt min mening finnas inga fakta, som bevisa denna hypotes. Klockhoff hävdar, att det allmogens nödläge, som skildras i Tidfördrijf, var särskilt utmärkande för 1640-

⁴⁸ Mars Germanicus Victus. Linköping 1650. Actus II. Scena III.

⁴⁹ Jfr ovan s. 13.

talet. Det framgår av min kommentar till Tidfördriif, att någon sådan förändring i allmogens ställning ej inträffade under 1650- och 1660-talen, att skildringarna inte skulle kunna avse också dessa årtionden. Vidare påstår han, att alla de utlagor, som äro nämnda i Tidfördriif, funnos på 1640-talet, men att inga sedan tillkomna äro omtalade. I fråga om det första påståendet har redan nämnts, att skjutsfärdspengarna i varje fall ej utbetalats före hösten 1649, vilket även vederlägger det andra påståendet. För övrigt kan man inte draga slutsatser av att vissa skatter ej uppräknats, eftersom de uppräknade ändå endast omfatta en del av de existerande. I fråga om omnämmandet av slaget vid Stångebro och stormningen av Kokenhusen har jag påpekat, att dessa fakta icke bevisa högre ålder, då det om dessa händelser fanns en mycket stark tradition, levande ännu på 1800-talet.

Klockhoffs hypotes tvingar honom antaga, att Jogascenerna i Beronius' Rebecca, som skrevs och trycktes 1674, hämtats ur Tidfördriif och ej tvärtom. Utom nyssnämnda grunder anför han som stöd för denna teori, att Joga uppträder i VIII—XI, vilka enligt hans mening utgöra ett enhetligt mellanspel, varur Beronius skulle ha tagit de två sista scenerna för sitt skådespel. Jag har sökt visa, att ingenting positivt talar för, att VIII och IX hänga samman med de följande, och att enbart förekomsten av namnet Joga ej utgör något bevis för att de tagits ur samma skådespel.

Enligt min mening kunna emellertid positiva skäl anföras, som peka på att Beronius själv författat sina bondeakter, medan han arbetat på Rebeccas översättning. Detta synes mig framgå av en jämförelse mellan å ena sidan Beronius' bearbetning och å andra sidan dels originalet, dels en jaktscen i ett äldre skoldrama, Nic. Catonius' Troijenborgh, tryckt 1632, vilka båda torde ha givit Beronius uppslag till hans bondeakter.

I Frischlins Rebecca saknas, som redan är nämnt, egentliga motsvarigheter till scenerna med Tore och Joga i den svenska bearbetningen. Bönder uppträda emellertid i skådespelet. Actus II scena I i originalet börjar med att Ismael grälar på de till jakten uppbådade bönderna, som tydligen äro närvarande. Av Ismaels monolog har Beronius tagit med särskilt dennes tal om prygel. Originalet har exempelvis följande satser:

Quanquam ita animatos vos esse video,
Ita negligentes — —
vt duritia tergi me vincere cogitis. Nam ego ferè
Semper priús pulsando, quam vos vapulando, per Iovē
Fatigari soleo.⁵⁶

Hos Beronius heter det:

Dhe äre nu så giönombitna med hugg
Dhe achta hwarken rygg eller lugg
Iag som skal slå / blir förra trott
Ähn dhe skälma nånsin giöra gott.

I dialogen mellan Joga och Tore kommer den senare omedelbart in på det stryk han ständigt har att vänta: » . . . rätter båe blåa och gröna — Ryggie Confect och munfiska skiöna » och återkommer sedan till samma sak på tal om vad han har att vänta, om han inte hinner med det arbete han blir förelagd.

Hör meer hinner iag icke giöra alt det iag sade
Då ska tu weta arma och bena få bade /

Vidare beklagar sig Tore över att han uppbådas till jakt:

Två daga i weka ska iag wara ett wijdunder
Ränna i skogen och jachta med hundar /

Denna klagan över jakten låter Beronius Joga upprepa i femte aktens andra scen:

Fromme Herre / det wancka fölle annat giöra /
Ähn altidh ränna i skogen och kiöra.
Åkären wil ansas / och giäla vth /
Elliest pantes ifrån oss båe oxo och stut.

Denna böndernas uttalade motvilja mot jakten har en motsvarighet i originalet. I Actus II scena II säger Ismaels jägare Cham: »est ingenium omnium agricolarum à venatoribus alienū», vilket Beronius översatte med:

⁵⁰ Operum poeticorum Nicodemi Frischlini, Witebergae 1596, s. 15.

Rätt så stor lust / haar bönder att gå i iacht
Som haren medh tromma har giort compact.

I ingen annan känd bondescen från 1600-talet — utom i Troijenborgh — förekomma klagomål över jakt, medan Tores övriga klagomål över dagsverken, utskrivning och gästning höra till de ständigt återkommande. Jakten påtalas inte heller i tidens handlingar. Det förefaller egendomligt, att Beronius skulle haft turen att hitta ett mellanspel, som så i en viss detalj avvek från andra och just därigenom på ett utmärkt sätt passade i sammanhanget. En naturligare förklaring är, att uppträderna i Frischlins Rebecca givit honom en anvisning på hur han skulle bygga upp bondescenen, vilken han sedan på vanligt sätt lokaliserat till 1600-talets Sverige.

Det kan också anmärkas, att den burleska slutscenen, där Joga, Tore och Marie uppträda, på ett naturligt sätt ansluter sig till innehållet i skådespelet: bönderna tänkas deltaga i den bröllopsfest, som både i originalet och hos Beronius förklaras skola följa.

Den första bondescenens målning av allmogens besvärligheter står dessutom i stark överensstämmelse med hela andan i Frischlins arbete. Frischlin var känd för sin bondevänlighet. Bekant var hans *Oratio de vita rustica* (1578), som ådrog honom adelns hat i hans hemland.⁵¹ Det är ingen tvekan om att den bondevänlige humanisten genom sin skildring av Ismaels brutalitet mot bönderna velat rikta uppmärksamheten på dessas svåra belägenhet.

Det är säkert ingen tillfällighet, att den skildring, som tydligare än flertalet andra komedier anspelar på frälseböndernas ställning, förekommer i en bearbetning av Frischlins skådespel.

För själva jaktscenens utformning har Beronius emellertid med stor sannolikhet haft ytterligare ett mönster, nämligen Catonius' Troijenborgh. En jämförelse mellan jaktscenerna i Frischlins Rebecca och de i Troijenborgh visar, att Catonius bygger på Frischlin. Det är troligt, att Beronius känt Catonius' skådespel — åtskilliga slående likheter i fråga om jaktscenen kunna knappast förklaras med att de båda återgå på Frischlin. Jaktscenen hos Beronius (II: 2) motsvarar till omfånget Troijenborghs. Motsvarande scener i origi-

⁵¹ Jfr W. Hauff, Frischlin als Mensch (Litt. Denkmäler des XV u. XVI Jahrh. n:r 19, s. XII).

nalet äro flera gånger längre. Vid jaktscenens början hos Frischlin äro bönderna närvarande, medan hos Catonius och Beronius Venator resp. Ismael i en monolog ge uttryck åt sin vrede över att de ej infunnit sig. Åtskilliga överensstämmelser i fråga om uttryck kunna påvisas, vilka ej kunna återföras till originalet. Beronius låter Ismael säga:

Är det efter sin Herres befallning gå
Befalte iag icke i går at alle i sönder /
Skulle komma tilhopa både Jägare och bönder?
Nu seer iag icke een / är icke det förträt?

— — —
Må icke deta ett förtret wara
Att ingen bär för sin Herre större fara.
Iagh kan wäl troo dhe skiälma der om;
Dy bonden är een luur och sällan from.

Jämför härmed tredje aktens första scen i Troijenborgh:

Min Herres Bönder hadhe iagh tilsagt
At the skulle följa i dagh på Jacht /
Likwäll aff them finner iagh ingen här
Fast thet allaredo högt middag är /
Een förtreteligh tingh thet wara må
At man aff them ingen lydna skal få /
Men Bonden är så i Werlden födder
Sk'han göra gott så måsten blif nödder⁵² /

Jag anser det alltså troligast, att Tidfördriif sammanställts och utgivits i slutet av 1600-talet, 1670- eller 1680-talet, och att den scen i samlingen, som återfinnes i Rebecca, hämtats från detta stycke och ej tvärtom. Med detta är inte sagt, att inte en eller annan scen i samlingen kan ha förekommit i skoldramer från förra hälften av 1600-talet. Detta är tvärtom mycket troligt. Utgivaren har tydligen gått mycket mekaniskt tillväga, vilket framgår av att han ibland som överskrift helt enkelt satt scenrubriker i det skådespel han hämtat

⁵² Catonius N. Holgeri, Troijenborgh . . . Calmar 1632, Actus III, Scena I.

scenen ifrån. Han har haft framför sig ett antal komedier, som mycket väl kunna ha härstammat från olika tider.

Det framgår av det föregående, att ett återkommande motiv i Tidfördrijs scener är bondens klagan över sitt nödläge. Ha dessa skildringar av bondenöd avsett att rikta uppmärksamheten på ett av tidens stora sociala och politiska problem? Frånvaron av biografiskt material gör det omöjligt att komma till ett säkert resultat beträffande författarnas inställning till tidens bondefråga, och skoldramats hela karaktär begränsade i hög grad dess verkningskrets, varför det saknas samtida vittnesbörd om åskådarnas intryck. Till vissa allmänna resultatet torde man dock kunna komma.

Det råder ingen tvekan om att Tidfördrijs bondescener äro hämtade ur skoldramer. Interscena rusticorum äro knutna till skoldramat och försvinna med detta ur den dramatiska litteraturen. Den ursprungliga avsikten med dem var att roa åskådarna med burleskt skämt. En undersökning av 1600-talets svenska skoldrama visar, att från och med början av 1640-talet, alltså samtidigt med ståndsstridens intensifiering, fyllas bondescenerna mer och mer av böndernas klagomål, medan det rent burleska, fylleri- och äktenskapsuppträden, blir mindre framträdande.

Det råder vidare en stor överensstämmelse mellan böndernas klagomål i skådespelen och allmogens offentligt uttalade besvär vid riksdagar och möten. Skjutsning, gästning, inkvartering av krigsfolk, utskrivning, ökade skatter, hårdhänt behandling från krigsfolk, fogdar och adelsmän äro de vanligaste orsakerna till böndernas klagomål i bondescenerna. Dessa bördor påtalas också av allmogen riksdag efter riksdag,⁵³ särskilt efter år 1640.

Tidfördrijs scener uppvisa i stort sett en bondevänlig stämning. I scen I utmålas ett lyckligt bondeäktenskap, visserligen humoristiskt men utan förlöjligande syfte, i scen II tala bönderna förtrytsamt om att bonden blivit mindre aktad än förr, III visar en myndig och säker bonde, som straffar den förnäme inkräktaren, IV—VII förlöjligar det erotiska galanteriet i staden och ställer i motsättning

⁵³ Jfr Löwgren, a. a., s. 30 ff.

därtill bondens äktenskap med en duktig och snäll kvinna, VIII har ingen bestämd prägel, men IX och X skildra tydliga oförrätter mot bönderna. XI är däremot en rent burlesk scen, där skämtet går ut över bönderna. Scen XII är skämtsamt hållen men förlöjligar inte bondelivet; den i stycket uppträdande drängen väljer en ung, dygdig och arbetsam bondflicka och gratuleras till sitt val.

Skoldramernas författare voro skolmän-präster. Av författarna till Tidfördrijs scener är endast en känd, konrektorn i Söderköping, Johannes Beronius, men alla skäl tala för att de övriga tillhört samma kategori. Prästerna stodo i ståndsstriden i regel på böndernas sida.⁵⁴ Vid riksdagarna bekämpade de ökade bördor på allmogen. Vid 1650 års riksdag uppträdde de gemensamt med de övriga ofrälse stånden vid angrepp på adeln och i kravet på en reduktion. Det var emellertid inte bara såsom riksdagsmän prästerna gjorde sig till talesmän för allmogens sak. De hade såsom ordets förkunnare en viktig del av den tidens propagandaapparat i sin hand, och det finns åtskilliga exempel på att de i sina predikningar gävo uttryck åt sin uppfattning i politiska frågor.⁵⁵ I betraktande av denna prästerskapets allmänna inställning och med hänsyn till det sätt, varpå bondescenerna utformats, förefaller det mig naturligt att förutsätta, att skoldramernas författare stå på böndernas sida i dessas klagomål.

Bondescenernas innehåll bör således enligt min mening ses mot bakgrunden av 1600-talets ståndstrid. Det ger uttryck åt ett intresse för tidens »bondefråga» hos de prästerliga författarna. Dessa stå klart på bondens sida i hans reaktion mot de för honom ödesdiga verkningarna av den samtida sociala utvecklingen. Skoldramat är en av de kanaler, genom vilka det sociala missnöjet får offentligt uttryck.

⁵⁴ Jfr Löwgren, a. a., s. 39.

⁵⁵ Löwgren, a. a., s. 105 ff.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND.

Beskyddare och Præses illustris.

H. K. H. KRONPRINSEN.

Bortgångna hedersledamöter.

MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843,
† $\frac{4}{11}$ 1921.

THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.

V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.

MÜLLER, SOPHUS, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.

KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 51, † $\frac{18}{3}$ 1935.

MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 66, † 1936.

Hedersledamöter.

EVANS, ARTHUR JOHN, professor, Oxford, f. $\frac{8}{7}$ 51, 21.

WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, Zürich, f. $\frac{21}{6}$ 64, 34.

CROCE, BENEDETTO, senator, Neapel, f. $\frac{25}{2}$ 66, 34.

Styrelse.

Præses: RAGNAR JOSEPHSON (1938).

V. præses: JOHN-ELOF FORSSANDER (1937).

Sekreterare: KARL GUSTAV LJUNGGREN (1938).

Bibliotekarie: GUNNAR OLINDER (1936).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1936).

Medlemmar: HENRIETTE COYET (1938), WILHELM WESTRUP (1936),

NILS GYLLENKROK (1937).

Suppleanter: INGVAR ANDERSSON (1937), ERIK NOREEN (1936),

STURE BOLIN (1938).

Valnämnd.

Ordförande: Soc:s Præses.

Medlemmar: IVAR LINDQUIST (1936), ALBERT WIFSTRAND (1936),
GOTTFRID CARLSSON (1937), KARL GUSTAV LJUNGGREN (1938).

Suppleanter: GUNNAR OLINDER (1937), ERIK ROTH (1936).

Granskningsnämnd.

Ordförande: Soc:s Sekreterare.

Medlemmar: ALBERT WIFSTRAND (1936), ERIK NOREEN (1937),
RAGNAR JOSEPHSON (1937), STURE BOLIN (1938).

Bortgångna stiftande ledamöter.

V. HALLWYL, WALTER, greve, f. $^{26}/_1$ 1839, † $^{27}/_2$ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. $^{15}/_6$ 1882,
† $^{25}/_{11}$ 1923.

SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $^5/_6$ 1858, † $^6/_11$
1926.

PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $^2/_12$ 1868, † $^{16}/_{10}$ 1927.

WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $^{16}/_7$ 1869,
† $^{24}/_8$ 1929.

ENGSTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $^{15}/_{11}$ 1867, † $^{25}/_3$ 1930.

V. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $^8/_2$
1865, † $^{16}/_5$ 1930.

V. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna,
f. $^1/_10$ 1844, † $^{27}/_7$ 1930.

HÄFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $^6/_9$ 1876, † $^{14}/_4$ 1931.

SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $^7/_9$ 1868, † $^{17}/_5$ 1936.

SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, Norrköping, f. $^{21}/_{10}$ 60,
† $^5/_6$ 1939.

Stiftande ledamöter.

BERGER, SVANTE EDVIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $^{13}/_5$ 71, 20.

COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna
CEDERSTRÖM, Torup, Bara, f. $^{16}/_3$ 59, 20.

V. SCHMITERLÖW, ADELHEID, fröken, Tagel, Smålands Rydaholm,
f. $^{15}/_8$ 75, 20.

WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, Rydsgård, f. $^{13}/_5$ 62, 20.

- LUNDAHL, NILS, fil. dr., Lund, f. $23/5$ 58, 21.
JACOBSEN, HELGE, direktör, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn,
f. $24/12$ 82, 21.
SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. dr., Djursholm, f. $15/12$ 61, 21.
EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $3/7$ 80, 21.
NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna,
Sjöbo, f. $23/9$ 83, 21.
ROOS, AXEL, jur. dr., advokat, Malmö, f. $4/3$ 86, 21.
MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, Lund, f. $17/1$ 71, 23.
DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, Hälsingborg,
f. $6/9$ 70, 25.
WIENS, FINGAL CARL OSCAR HARALD, f. d. kansliråd, godsägare,
Löberöd, f. $18/12$ 80, 28.
GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, Björns-
torp, f. $15/10$ 87, 30.
LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER,
överstinna, Vegeholm, f. $24/2$ 1907, 32.
DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. dr., försäkringsdirektör,
Malmö, f. $25/6$ 1888, 33.
WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska,
Göteborg, f. $18/1$ 97, 34.

Seniorer.

- MORTENSEN, JOHAN MARTIN, professor, Richmond, f. $10/12$ 64, 20.
SERNANDER, JOHAN RUTGER, professor emeritus, Uppsala, f. $2/11$
66, 21.
PEDERSEN, HOLGER, professor, Köpenhamn, f. $7/4$ 67, 21.
BROCH, OLAF, professor, Oslo, f. $4/8$ 67, 20.
HAHR, AUGUST, professor emeritus, Uppsala, f. $21/10$ 68, 21.
CUNY, ALBERT, professor, Rue Raymond-Lartigne 7, Bordeaux, f.
 $16/5$ 69, 24.
v. FRIESEN, OTTO, professor emeritus, Uppsala, f. $11/5$ 70, 20.
RAQUETTE, GUSTAF RICHARD, docent, Lund, f. $7/2$ 71, 25.
MOBERG, CARL AXEL, professor emeritus, Lund, f. $15/6$ 72, 20.
WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor emeritus, f. d. præses,
Lund, f. $2/4$ 73, 20.
GRØNBECH, VILHELM, professor, Gjentofte, f. $14/6$ 73, 20.

- KOHT, HALVDAN, professor, utrikesminister, Oslo, f. $\frac{7}{7}$ 73, 22.
SOUTER, ALEXANDER, professor, Old Ashmolean Museum, Broad Street, Oxford, f. $\frac{14}{8}$ 73, 27.
WALBERG, FRANS GUSTAF EMANUEL, professor, Lund, f. $\frac{24}{12}$ 73, 27.
ANDERSSON, JOHAN GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{3}{7}$ 74, 25.
NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor emeritus, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 20.
CHRISTENSEN, ARTHUR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 75, 27.
FABRICIUS, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{13}{8}$ 75, 25.
HESSelman, BENGT IVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{21}{12}$ 75, 25.
POULSEN, FREDERIK, museumsdirektör, Ny Carlsberg Glyptotek, Köpenhamn, f. $\frac{7}{3}$ 76, 21.
HECHT, HANS, professor, Lessingstr. 18, Berlin, f. $\frac{16}{7}$ 76, 24.
WESTMAN, KARL GUSTAF, professor, statsråd, Stockholm, f. $\frac{18}{8}$ 76, 20.
HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Stockholm, f. $\frac{5}{11}$ 76, 21.
ARUP, ERIK, professor, Köpenhamn, f. $\frac{22}{11}$ 76, 20.
EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $\frac{8}{1}$ 77, 25.
TUNELD, EBBE OSCAR, professor, chef för Svenska Akademiens ord-boks redaktion, Lund, f. $\frac{7}{4}$ 77, 21.
SHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $\frac{25}{6}$ 77, 21.
THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Stockholm, f. $\frac{10}{2}$ 78, 20.
NECKEL, GUSTAV, professor, Bismarckstr. 66, Charlottenburg, f. $\frac{17}{1}$ 78, 27.
v. SRBIK, HEINRICH RITTER, professor, Schloss Schönbrunn, Wien, f. $\frac{10}{11}$ 78, 30.
ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, antikvarie, Statens hist. museum, Stockholm, f. $\frac{7}{5}$ 79, 20.
v. SYDOW, CARL WILHELM, professor, Lund, f. $\frac{21}{12}$ 78, 20.
ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Alnäs, Stockholm, f. $\frac{29}{8}$ 79, 20.
FRÖDIN, JOHN OTTO HENRIK, professor, Uppsala, f. $\frac{16}{4}$ 79, 25.
OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $\frac{28}{11}$ 78, 20.
SCHMEIDLER, BERNHARD, professor, Erlangen, f. $\frac{6}{8}$ 79, 24.
MAWER, ALLEN, professor, London, f. $\frac{8}{5}$ 79, 24.
ALMQUIST, HELGE KNUT HJALMAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $\frac{17}{12}$ 80, 20.
EIDEM, ERLING, ärkebiskop, Uppsala, f. $\frac{23}{4}$ 80, 20.

- LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, rector magnificus, f. d. præses, Lund, f. $15/6$ 80, 20.
- LAMM, MARTIN, professor, Stockholm, f. $22/6$ 80, 20.
- RUDBERG, GUNNAR, professor, Uppsala, f. $17/10$ 80, 20.
- TUXEN, POUL, professor, Köpenhamn, f. $8/12$ 80, 23.
- KONOPCZYNSKI, WLADYSLAW, professor, Krakov, f. 80, 24.
- KARITZ, ANDERS, professor, Uppsala, f. $28/2$ 81, 20.
- LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
- LANDQUIST, JOHN, professor, Lund, f. $3/12$ 81, 21.
- LIESTØL, KNUT, professor, Blommenholm, Oslo, f. $13/11$ 81, 20.
- MATTHIESSEN, HUGO, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn, f. $19/12$ 81, 20.
- TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, rektor, Stockholm, f. $1/2$ 82, 20.
- SMITH, HELMER, professor, Uppsala, f. $26/4$ 82, 23.
- NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
- LINDQUIST, ADOLF NATANAEL (NATAN), professor, Uppsala, f. $5/4$ 82, 33.
- LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
- HARVA, UNO NILS OSCAR, professor, Helsingfors, f. $31/8$ 82, 22.
- JACOBSEN, LIS, dr. phil., Köpenhamn, f. $29/1$ 82, 33.
- BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSSON, professor, Lund, f. $12/5$ 83, 20.
- BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, docent, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
- PALMÉR, JOHAN, docent, Lund, f. $3/12$ 83, 28.
- PEDERSEN, JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $7/11$ 83, 27.
- NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. præses, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
- SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
- SEIP, DIDRIK ARUP, professor, Oslo, f. $31/9$ 84, 35.

Arbetande ledamöter.

a. Inländska.

- KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.
- LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $10/9$ 85, 20.
- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Greifswald, f. $8/5$ 85, 20.
- MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Malmö, f. $4/1$ 86, 20.
- PERSSON, AXEL WALDEMAR, professor, Uppsala, f. $1/6$ 88, 20.

- WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, rektor, Göteborg, f. $19/8$ 86, 20.
- KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $5/10$ 89, 20.
- BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $11/10$ 86, 22.
- WERIN, ALGOT GUSTAF, docent, Lund, f. $19/10$ 92, 25.
- CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $18/12$ 87, 25.
- CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $3/2$ 89, 25.
- LINDQUIST, IVAR ARTUR, docent, Lund, f. $31/5$ 95, 25.
- ANDERBERG, GUSTAF ALFRED RUDOLF, professor, Uppsala, f. $6/1$ 92, 26.
- CARLSSON, NILS GUNNAR, lektor, docent, Stockholm, f. $7/3$ 94, 26.
- THOMSON, ARTHUR NATANAEL, landshövding, Malmö, f. $6/11$ 91, 27.
- KNUTSSON, KNUT PETER, förste bibliotekarie, Stadsbiblioteket, Stockholm, f. $5/3$ 97, 28.
- JOSEPHSON, RAGNAR, professor, Lund, f. $8/3$ 91, 29.
- ASPELIN, GUNNAR, professor, Göteborg, f. $23/9$ 98, 29.
- BRILIOTH, YNGVE TORGNY, biskop, Växiö, f. $12/7$ 91, 30.
- BOLIN, ANDERS STURE RAGNAR, professor, Lund, f. $27/5$ 1900, 30.
- WIFSTRAND, SVEN ALBERT, professor, Lund, f. $3/3$ 1901, 30.
- TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. 94, 31.
- ANDERSSON, CARL INGVAR, docent, Lund, f. $19/3$ 99, 31.
- HARRIE, IVAR OLAV, fil. lic., skriftställare, Malmö, f. $18/3$ 99, 32.
- NOREEN, ERIK, professor, Lund, f. $3/11$ 90, 32.
- THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, lektor, docent, Göteborg, f. $14/12$ 96, 32.
- ROOTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $24/4$ 89, 33.
- OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, Lund, f. $10/7$ 93, 34.
- LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, lektor, Skövde, f. $13/12$ 93, 34.
- ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, docent, Lund, f. $31/3$ 96, 34.
- OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $25/10$ 97, 35.
- PLEIJEL, HILDING ATHANASIUS, professor, Lund, f. $19/10$ 93, 35.
- RICHTER, HERMAN BROR, docent, Lund, f. $6/9$ 93, 35.
- FORSSANDER, JOHN-ELOF, professor, Lund, f. $10/5$ 1904, 35.
- STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, docent, Lund, f. $13/8$ 1900, 35.
- AHNLUND, NILS GABRIEL, professor, Stockholm, f. $23/8$ 89, 36.
- ANDRÉN, GEORG, professor, Göteborg, Lerum, f. $10/12$ 90, 36.

COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala, f. $^{22/3}$ 94, 36.

SEGERSTEDT, TORGNY, professor, Uppsala, f. $^{11/8}$ 1908, 36.

ÅKERLUND, ALVAR WALTER, lektor, Växiö, f. $^{23/12}$ 02, 36.

VALMIN, MATTIAS NATAN, docent, lektor, Lund, f. $^{30/5}$ 98, 37.

ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $^{1/6}$ 97, 37.

LJUNGGREN, KARL GUSTAV, docent, Lund, f. $^{6/12}$ 1906, 37.

HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, docent, Lund, f. $^{31/12}$ 90, 37.

JARRING, GUNNAR VALFRID, docent, Lund, f. $^{12/10}$ 1907, 37.

DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $^{10/12}$ 97, 38.

AXELSON, BERTIL FOLKE BONDE, docent, Lund, f. $^{22/12}$ 06, 38.

HANELL, KRISTER, docent, Lund, f. $^{8/8}$ 04, 38.

b. Utländska.

HABERLANDT, ARTHUR, professor, Museum für Volkskunde, Wien f. $^{9/3}$ 89, 24.

SAURAT, DENIS, professor, London, f. $^{21/3}$ 90, 24.

NÖRLUND, POUL, museumsinspektör, Nationalmuseum, Köpenhamn, f. $^{4/11}$ 88, 24.

JAEGER, WERNER, professor, Chicago, f. $^{30/7}$ 88, 27.

VASMER, MAX, professor, Barstr. 55, Berlin-Wilmersdorf, f. $^{28/2}$ 86, 30.

RUBOW, PAUL VIKTOR, professor, Köpenhamn, f. $^{9/1}$ 96, 30.

ANDERSON, WALTER, professor, Dorpat, f. $^{10/10}$ 85, 32.

BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $^{23/5}$ 92, 32.

BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $^{4/10}$ 87, 32.

MACKENSEN, LUTZ, professor, Riga, f. $^{15/6}$ 1901, 32.

FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $^{17/3}$ 88, 33.

PASQUALI, GIORGIO, professor, Florens, f. $^{29/4}$ 85, 32.

BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $^{31/8}$ 1903, 34.

PIPPING, HUGO RUDOLF (ROLF), professor, Åbo, f. $^{1/6}$ 89, 35.

JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $^{1/1}$ 85, 35.

HAMMERICH, LOUIS, professor, Köpenhamn, f. $^{31/7}$ 92, 36.

NORDAL, SIGURÐUR, professor, Reykjavik, f. 86, 36.

FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. 87, 37.

BRØNDSTED, JOHANNES BALTHASAR, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 90, 37.

HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $^{30/6}$ 99, 38.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1937—1938.

Som arbetande svenska ledamöter har Societeten upptagit docenterna HARALD ELOVSON, NATAN VALMIN, KARL GUSTAV LJUNGGREN, GUNNAR HEDSTRÖM och GUNNAR JARRING, Lund.

Som arbetande utländska ledamöter ha upptagits professor K. FRIIS JOHANSEN och museiinspektör J. BRØNDSTED, Köpenhamn.

Vid högtidssammanträdet 25 november 1937 talade professor ALBERT WIFSTRAND, Lund, över ämnet »Hellenistisk romantik».

På inbjudan av Societeten höll professor HANS HECHT, Berlin, 28 mars 1938 föredrag över ämnet »Die Bühnenkunst Shakespeares».

Av trycket ha utgivits:

Årsbok 1937.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund.

21. JOHAN ÅKERMAN: Das Problem der sozialökonomischen Synthese.

22. ERIK NOREEN: Författarfrågor i Lejonkulans dramatik.

Under tryckning är:

Årsbok 1938.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning ha utdelats:

till docent TORGNY SEGERSTEDT för Thorild-forskningar vid Riksarkivet i Stockholm kr. 150: —,

till docent K. G. LJUNGGREN för undersökningar i svensk ordbildningslära i landsmålsarkiven i Uppsala och Göteborg kr. 200: —,

till docent NATAN VALMIN för museistudier angående den prae-historiska kulturen kring Adriatiska havet kr. 200: —,

till docent IVAR LINDQVIST för undersökning av runstenen i Sparlösa i Västergötland kr. 100: —.

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1937.

Balanskonto den 1 januari 1937.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	140,202: 50	Grundfond	136,000: —
Förlagsbevis	2,000: —	Dispositionsfond.....	30,000: —
Aktier	1,750: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Banktillgodohavanden	61,088: 28	Knut och Alice Wallenbergs	
Kassa	303: 17	fond	5,000: —
		Andra donatorers fond ...	3,000: —
		Resestipendiefond	14,146: 93
		Överskottsmedels fond.....	7,197: 02
	Kronor 205,343: 95		Kronor 205,343: 95

Vinst- och förlustkonto år 1937.

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	5,957: 75	Nedskrivning å obligationer	75: —
Kursvinst å obligationer ...	312: 50	Stämplor och courtage.....	40: 76
Räntor å förlagsbevis	125: —	Sekreteraren	750: —
Utdelning å aktier.....	175: —	Föreläsare	250: —
Räntor å banktillgodoha-		Forskningsbidrag	900: —
vanden	1,781: 86	Tryckning och klichéer ...	2,622: 20
Årsavgifter	2,000: —	Övriga utgifter	1,022: 35
Försålda skrifter	500: 25	Överskott för året.....	5,192: 05
	Kronor 10,852: 36		Kronor 10,852: 36

Balanskonto den 31 december 1937.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	140,202: 50	Grundfond	138,000: —
Förlagsbevis	4,000: —	Dispositionsfond	30,000: —
Aktier	1,750: —	Grevinnan von Hallwyls fond	10,000: —
Banktillgodohavanden	64,399: 26	Knut och Alice Wallenbergs	
Kassa	184: 24	fond	5,000: —
		Andra donatorers fond ...	3,000: —
		Resestipendiefond	14,571: 31
		Överskottsmedels fond.....	9,964: 69
	Kronor 210,536: —		Kronor 210,536: —

Malmö den 31 december 1937.

Thorild Dahlgren.

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1937.

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Marknads- värde i %	Bokfört värde
Svenska Staten	4,5	1930	20,000	107	19,937: 50
» »	4	1931	5,000	107	5,000: —
» »	4	1933	15,000	110	14,600: —
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	3 1/4	1937	2,000	104	2,000: —
Svenska Bostadskreditkassan	5	1932	10,000	110	9,975: —
Stockholms Intecknings Garanti A.-B.	4	1904	16,920	102	14,040: —
» » » »	3	1934	5,000	101	4,975: —
Stockholms stad	3 1/4	1936	5,000	103	5,000: —
Trafik A.-B. Grängesberg-Oxelösund	4,5	1930	10,000	107	9,900: —
Bergvik & Ala Nya A.-B.	3 3/4	1930	5,000	104	4,950: —
Fiskeby Fabriks A.-B.	3 1/4	1937	15,000	101	15,000: —
Marma-Långrörs A.-B.	4	1935	5,000	104	5,000: —
Reymersholms Gamla Industri A.-B.	4	1935	10,000	104	10,000: —
Svenska Sockerfabriks A.-B.	3 1/4	1936	5,000	103	5,000: —
Köpenhamns stad	4,5	1930	5,000	105	5,000: —
Norska Staten	3,5	1936	5,000	103	4,825: —
Norges Kommunalbank	5,5	1929	5,000	105	5,000: —
					Kronor 140,202: 50
Förlagsbevis:					
A.-B. Svenska Handelsbanken	4,5	1933	2,000	109	2,000: —
Skandinaviska Kredit A.-B.	3,5	1937	2,000	103	2,000: —
					Kronor 4,000: —
Aktier:					
Svenska Sockerfabriks A.-B.			3,000	136 $\frac{2}{3}$	1,750: —
					Kronor 1,750: —

Malmö den 31 december 1937.

Thorild Dahlgren.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societets i Lund räkenskaper för år 1937 hava undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda, försedda med behöriga verifikationer och samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid revisionen omfattar.

Lund den 23 februari 1938.

Gunnar Carlquist.

Johan Palmér.

INNEHÅLL.

	Sid.
GUNNAR ASPELIN: John Locke och hans samtid	3
KARL GUSTAV LJUNGGREN: Svenska Dialektordböcker	19
SVEN DEDERING: Om den arabiska nationalgrammatiken	39
GUNNAR JÖRN: Skoldramat och ståndsstriden	47
Vetenskaps-Societeten i Lund	79

Förut ha utkommit:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. Pris 15 kr.
 2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. Pris 5 kr.
 3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. Pris 5 kr.
 4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. Pris 10 kr.
 5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. Pris 8 kr.
 6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. Pris 6 kr.
 7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. Pris 5 kr.
 8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. Pris 7 kr.
 9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. Pris 3 kr.
 10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. Pris 3 kr.
 11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av *M:r Olaus Petri* Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. Pris kr. 12: 50.
 12. *Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. med parallellhänvisningar och register av *Gottfrid Kallstenius*. Pris 6 kr.
 13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. Pris kr. 3: 50.
 14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. Pris 5 kr.
 15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. Pris kr. 3: 50.
 16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. Pris kr. 7: 50.
 17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. Pris kr. 7: 50.
 18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. Pris 10 kr.
 19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. Pris 6 kr.
 20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. Pris 6 kr.
 21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. Pris kr. 9: 50.
 22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. Pris 6 kr.
Årsbok 1920.	Pris 1: 50 kr.	Årsbok 1929.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1921.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1930.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1922.	Pris 3: 50 kr.	Årsbok 1931.	Pris 3: 50 kr.
Årsbok 1923.	Pris 3: 50 kr.	Årsbok 1932.	Pris 3: — kr.
Årsbok 1924.	Pris 4: 50 kr.	Årsbok 1933.	Pris 4: — kr.
Årsbok 1925.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1934.	Pris 4: 75 kr.
Årsbok 1926.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1935.	Pris 4: — kr.
Årsbok 1927.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1936.	Pris 4: — kr.
Årsbok 1928.	Pris 2: 50 kr.	Årsbok 1937.	Pris 4: — kr.

Pris kr. 3: 50.